

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА
ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ У СТУДЕНТІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8. 2318-сп
спеціальності: 231 «Соціальна робота»

Освітньої програми «Соціальна педагогіка»

Мяло Вероніка Євгенівна

Керівник: доцент кафедри соціальної педагогіки,
к. пед. наук _____ Т. Г. Соловйова

Рецензент: доцент, доцент кафедри соціальної
педагогіки, к. пед. наук _____ Ю. Р. Мацкевіч

Запоріжжя
2020

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні основи формування усвідомленого батьківства у молоді.....	11
1.1. Феномен усвідомленого батьківства у науковій літературі.....	11
1.2. Особливості формування усвідомленого батьківства у молоді.....	30
1.3. Арт-терапія як засіб формування усвідомленого батьківства	49
Розділ 2. Дослідно-експериментальна робота з формування усвідомленого батьківства у студентів.....	60
2.1. Дослідження рівнів сформованості усвідомленого батьківства у студентської молоді.....	60
2.2. Розробка та впровадження арт-терапевтичної програми формування усвідомленого батьківства у студентів.....	68
2.3. Перевірка ефективності впровадженої програми	79
Висновки.....	84
Список використаних джерел.....	87
Додатки.....	93

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 81 с., 6 таблиць, 68 джерел, 4 додатки.

Об'єкт дослідження: процес формування усвідомленого батьківства у студентів

Предмет дослідження: арт-терапія як засіб формування усвідомленого батьківства у студентів

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність засобів арт-терапії у формуванні усвідомленого батьківства у студентів

Методи дослідження: аналіз (теоретичний, порівняльний), абстрагування і конкретизація для визначення основних понять дослідження, соціально-педагогічний експеримент; спостереження, анкетування, тестування, бесіда, проєктивні методики.

Теоретичне значення роботи полягає у комплексному підході до формування усвідомленого батьківства за допомогою арт-терапії.

Практичне значення роботи полягає у розробці соціально-педагогічної програми з формування усвідомленого батьківства у студентів.

Галузь використання: загальноосвітні навчальні заклади, заклади вищої освіти, центри сімейного виховання, центри сім'ї, дітей та молоді.

БАТЬКІВСТВО, УСВІДОМЛЕНЕ БАТЬКІВСТВО, АРТ-ТЕРАПІЯ,
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, СТУДЕНТСЬКА МОЛОДЬ, ФОРМУВАННЯ
УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА

SUMMARY

Mialo V.E. Formation of conscious paternity by means of art-therapy in students

The qualification work consists: 81 pages, 6 tables, 68 sources, 4 applications.

The qualifying work volume are 121 pages long, 81 of them the main text

The research object of study: the process of formation of conscious parenting in students

The research subject of study: art therapy as a means of forming conscious parenting in students

The research purpose of the study: to theoretically substantiate and experimentally test the effectiveness of art therapy in the formation of conscious parenting in students

The research methods: analysis (theoretical, comparative), abstraction and concretization for definition of basic concepts of research, social and pedagogical experiment; observation, questioning, testing, conversation, projective techniques.

The objectives of the study:

- to explore the essence of the concept of "conscious parenting";
- to determine the peculiarities of formation of conscious parenting in students;
- substantiate and implement a program for the formation of conscious paternity by means of art therapy

The theoretical value of the work is a comprehensive approach to the formation of conscious parenthood through art therapy.

The practical significance of the work is to develop a social-pedagogical program for the formation of conscious parenting in students.

Field of use: general education institutions, higher education institutions, family education centers, family centers, children and youth centers.

Keywords: paternity, conscious paternity, ART therapy, responsibility, student youth, forming conscious paternity

ВСТУП

Сім'я є відправною точкою для дитини на шляху становлення, дорослішання, незалежності та соціалізації в цілому. Батьківство стосується тих явищ життя, які впливають на формування світогляду дитини. Свідоме батьківство – одна з провідних передумов належного виховання дітей, яка важлива не тільки для окремої сім'ї, але і для суспільства в цілому. Однак в даний час спостерігається тенденція до зниження престижності материнства та батьківства, зниження батьківської ініціативи та кардинальних змін у демографічній поведінці, що викликає велике занепокоєння. Батьківство – це основна життєва місія, важлива умова і значна соціально-психологічна функція кожної людини. Якість цих проявів, їх соціально-психологічні та педагогічні наслідки завжди актуальні. Можна стверджувати, що майбутнє суспільства завтра – це стан батьківства сьогодні, оскільки забезпечення сприятливих умов для розвитку дитини раннього віку на порозі життя сприяє формуванню гармонійної особистості в майбутньому.

Сучасна ситуація в Україні характеризується соціально-економічною і політичною нестабільністю, значним спадом виробництва, зниженням рівня життя більшості населення, посиленням розшарування населення за рівнем доходів, девіацій моральних норм і цінностей в суспільстві, зростанням злочинності і насильства, всі ці чинники, поруч з іншими привели до втрати сучасною молоддю орієнтирів на створення повноцінної сім'ї, народження дитини і на усвідомлене батьківство. Усвідомлене батьківство – одна з найбільш складних і мало розроблених галузей сучасної науки.

За останні 15 років в Україні в 22 рази зросла кількість матерів-одиначок; суттєво зростають показники розлучень в Україні; кожна п'ята дитина в Україні народжена поза шлюбом, 10 % укладених шлюбів розривають протягом першого року. Згідно зі статистикою, кожна п'ята сім'я в Україні розпадається

через проблеми з алкоголем, також найпоширенішими проблемами є фінансові негаразди, необдумане відношення до створення сім'ї, неготовність до загального побуту. І в цілому через усе це страждає дитина, яка відчуває себе покинутою, непотрібною, винною в тому, що трапилось.

В соціально-психологічній літературі досить глибоко розкрито проблеми, пов'язані з психологічною готовністю чоловіка і жінки стати батьками, вплив психологічної атмосфери сім'ї на психологічний розвиток плода, на формування позитивного ставлення матері до майбутньої дитини (А. Буттєвий, А. Брусилівський, Р. Овчарова, Г. Філіппова та ін.).

Поняття усвідомленого батьківства вивчалось багатьма відомими науковцями, серед яких С. Толстоухова, І. Братусь, В. Брутман, Н. Максимовська, О. Лещенко та ін. Втім, питання формування батьківської культури та усвідомленого батьківства засобами арт-терапії у науковій літературі майже не висвітлено.

Використання мистецтва як терапії передбачає, що природний творчий процес може дозволити емоційні конфлікти та посилити самосвідомість і особистісний ріст, що призведе до постійного свідомого вибору своїх дій та контролювання емоцій [2]. Арт-терапія як один із засобів впливу на формування усвідомленого батьківства може вплинути на розвиток відповідального ставлення до створення сім'ї та дітонародження в цілому [60]. Арт-терапія це екологічний, бережливий, лагідний спосіб донести свої почуття, потреби, проблеми іншому та почути про його переживання також, але у першу чергу проробити власні недоліки, замотивуватись на духовний розвиток.

Створення творчого продукту з детальним аналізуванням може виявляти як причини негативного чи руйнуючого ставлення до питань дітонародження та виховання в подальшому, так і мотивувати на змінення в собі, в своїй поведінці; переключити на сприятливу, для гармонійного розвитку дитини так і сім'ї в цілому, життєву позицію. Арт-терапія сприяє осмисленню життєвих цінностей, принципів, норм поведінки. Перспективним напрямком досліджень у цій сфері вважаємо дослідження ефективності використання методу арт-

терапії на конкретних категоріях: старшокласників, студентів, молодих батьків, тощо. Тому, темою нашого дослідження обрано: «Формування усвідомленого батьківства засобами арт-терапії у студентів».

Об'єктом роботи є процес формування усвідомленого батьківства у студентів.

Предмет – арт-терапія як засіб формування усвідомленого батьківства у студентів.

Мета – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність засобів арт-терапії у формуванні усвідомленого батьківства у студентів.

Для досягнення мети визначено наступні завдання дослідження:

- дослідити сутність поняття «усвідомлене батьківство»;
- визначити особливості формування усвідомленого батьківства у студентів;
- обґрунтувати та впровадити програму з формування усвідомленого батьківства засобами арт-терапії

Методи дослідження:

Теоретичні: аналіз (теоретичний, порівняльний) психолого-педагогічної, соціально-педагогічної, правової, психологічної літератури з метою розкриття феномену усвідомленого батьківства; абстрагування і конкретизація для визначення основних понять дослідження.

Емпіричні: соціально-педагогічний експеримент; спостереження, анкетування, тестування, бесіда, проєктивні методики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА У МОЛОДІ

1.1. Феномен усвідомленого батьківства у науковій літературі

Батьківство відіграє значну роль у житті кожної людини. Протягом життя батько та мати залишаються важливою фігурою для особистості. Однак при відносно активному розвитку окремих проблем материнства (А. Варга, Д. Віннікотт, М. Мід, В. Раміх, Г. Філіппова та ін.) проблема батьківства практично не вивчена (Т. Афанасьєва, К. Вітакер, І. Кон, В. Кочетков, М. Мід, В. Сухомлинський). Розглядаючи батьківство як підсистему сімейного інституту, треба спиратися на соціологічний та філософський підхід до розуміння сімейної системи (М. Маяковський, В. Раміх); до педагогічного підходу, здійсненого А. Зверевим, А. Ганічевою, Л. Спірним та ін.

Дослідження феномена батьківства (феноменологічний підхід – це інтуїтивне розкриття сутності явища, що є ідентичним його суті, тобто автентичним, а його складові засновані на теоретичних розробках Т. Архієрева, В. Бойко, В. Дружинін, Т. Дімнова, І. Кон та ін.

Батьківство – є основою життєвого призначення, значною соціально-психологічною функцією для людини в цілому. З появою дитини в сім'ї починається випробування для батьків, проте їм необхідно вчитися жити, враховуючи те, що тепер вони нестимуть відповідальність за життя і благополуччя маленької людини, яка на початку життя повністю від них залежить. Тому важливо, щоб подружжя, було готове до цього. Вони повинні бути готові психологічно, педагогічно, соціально. Все це припускатиме усвідомлений вибір до ролі батьківства.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що достатньо

широко вивчаються проблеми сім'ї, молоді, сім'ї, сімейного виховання (А. Мудрик, А. Антонов, Н. Кузнєцова та ін); розвитку особистості дитини у сім'ї (Ю. Гіппенрейтер, А. Захаров, А. Варга, С. Ковальов, В. Леві, А. Прихожан, А. Співаковська та ін.); підготовки молоді до сімейного життя (З. Зайцева, Т. Поспілий, І. Трухін, Т. Трапезніков, В. Постовий, Є. Сичова, Н. Феоктистова та ін.); сутності батьківства (В. Кравець, І. Зверєва, Г. Лактіонова, О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, О. Лещенко, та ін.); усвідомленого батьківства в психологічному аспекті (Р. Овчарова, М. Єрміхіна, І. Кон, Г. Філіпова, А. Співаковська, А. Бодалєв, В. Столін, І. Хамітова та ін.) але формування усвідомленого батьківства як соціально-педагогічної проблеми, залишається досить новою для нашого суспільства.

Поняття «батьківство» в науковій літературі практично не визначене, не дивлячись на активне використання цього терміну. В педагогічному словникові наводиться таке визначення поняття батьківство – це кровне споріднення батьків їх дитиною, яке визначається на основі документів про шлюб і свідоцтва про народження дитини та на добровільному визнанні себе батьками дитини, яка народилася поза шлюбом [40, 39].

З позиції соціальної педагогіки О. Безпалько дає таке визначення батьківства «процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей» [4, 62]. Тобто, дане визначення розширює межі батьківства, конкретизуючи, що воно може бути як біологічним, так і прийомним. Аналізуючи основні компоненти батьківства, слід зауважити, що в період становлення батьківство є нестійкою структурою, яка проявляється у неузгодженості деяких компонентів між батьками, супроводжується періодично виникаючими конфліктними ситуаціями, відрізняється рухомістю структури [31, 52].

Р. Овчарова розглядає феномен батьківства з погляду системного і феноменологічного підходів. Принципи системного підходу констатують наступне: 1) феномен батьківства є відносно самостійною системою; 2) феномен батьківства багатогранний, його можна розглядати на двох рівнях: як

складну комплексну структуру індивіда та як надіндивідуальне ціле. Обидва цих рівня одночасно є етапами формування батьківства; 3) феномен батьківства одночасно має декілька планів, різні сторони яких розкривають складну структуру його організації: план індивідуально-особистісних властивостей жінки або чоловіка, що впливають на батьківство; план, що охоплює подружжя в єдності їх ціннісних орієнтацій, батьківських позицій, почуттів, тобто аналізує батьківство по відношенню до сімейної системи; план, що фіксує батьківство у взаємозв'язку з батьківськими родинними; план, що розкриває батьківство по відношенню до системи суспільства; 4) чинники, що впливають на формування батьківства, ієрархічно організовані і представлені на декількох рівнях: макрорівень: рівень суспільства; мезорівень: рівень батьківської родини; мікрорівень – рівень власної родини і рівень конкретної особистості. [35]

Таким чином феномен батьківства – явище динамічне, тому що включає процес становлення і розвитку. А розвинена форма батьківства, тобто усвідомлене батьківство, характеризується відносною стабільністю й реалізується в узгодженості між батьками про батьківство. Термін «усвідомлене батьківство» тільки-но починає входити у науковий словник, його зміст ще остаточно не визначений. За визначенням В. Кравця, усвідомлене батьківство – це повне взяття на себе відповідальності за процес зачаття й народження здорових дітей [23, 244].

І. Братусь вважає, що «усвідомлене батьківство може бути визначене як сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок, що стосуються виховання, розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості» [8, 50]. На думку авторського колективу (О. Безпалько, І. Зверєвої, З. Кияниці, В. Кузьмінського) усвідомлене батьківство розглядається як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості [19].

Феномен усвідомленого батьківства можна розглядати на рівні

особистості, тобто власне материнство і батьківство, як ролі чоловіка та жінки, а також на надіндивідуальному рівні, що містить в собі батьківство, яке виходить за межі індивіда. Обидва рівні батьківства є одночасно етапами його формування. Батьківство, як надіндивідуальне поняття, припускає перетин з поняттями «материнство» і «батьківство» [35].

Поняття «материнство», як індивідуальний феномен, вивчено в літературі більш ніж «батьківство». Л. Шнейдер виділяє дві позиції, з яких можливий розгляд «материнства», як психосоціального феномену: материнство з точки зору забезпечення умов для розвитку дитини, і материнство як особистісна сфера жінки [36]. Згідно з цим, можемо припустити, що жінка може бути достатньо проінформованою з приводу батьківства та навіть володіти певними навичками, але якщо її особистісна сфера не сприймає таку роль з причин внутрішніх конфліктів, то в такому випадку дійти до позитивного батьківства буде важко.

На тлі широкого вивчення материнства, батьківство залишається майже недоторканим. Достатньо часто в літературі батькові відводиться другорядна роль, яка йде після ролі матері. А. Співаковська говорить про те, що формування виховної позиції батька, в чомусь відстає від материнської позиції, оскільки найбільшу прихильність до дитини батько починає відчувати тоді, коли дитина вже доросла [55]. Проте роль батька з моменту зачаття відіграє важливу роль, бо через взаємовідносини між подружжям, формуватиметься емоційний стан жінки та психологічний клімат сім'ї в цілому. Також чоловік дбає про матеріальний добробут сім'ї, що формує в жінки відчуття безпеки і це сприяє формуванню в плода відчуття спокою, він розвиватиметься благотворно. Тому розвиток відповідального батьківства є важливим і для чоловіків, але з трохи інших боків: матеріального та психо-емоційного.

Р. Овчарова визначає, що рівень індивіда – це первинний рівень формування батьківства. Він складається ще до початку сімейного життя. У його формуванні беруть участь чинники макрорівня, чинники мезорівня і чинники конкретної особистості. Під впливом всіх цих груп чинників на рівні

особистості відбувається становлення і формування компонентів батьківства. На початку спільного життя чоловіка і жінки, батьківство починає складатися на надіндивідуальному рівні. Становлення надіндивідуального рівня характеризується нестійкістю компонентних структур подружжя. Саме на надіндивідуальному рівні формується батьківство як більш менш організована система, яка може змінитися з часом [37].

Впродовж обох етапів формування батьківства, відбувається усвідомлення батьківства, його ролі для себе, як для особистості, для дитини, для родини. Тобто як успішний результат процесу формування батьківства, повинне сформуватися усвідомлене батьківство, як сукупність батьківських якостей, почуттів, знань і навичок. Але з часом батьки можуть розвиватися як особистості і підвищувати свою компетентність в питаннях виховання дитини, тобто підвищувати рівень своєї батьківської компетентності і, відповідно усвідомленість свого батьківства, наголошує Р. Овчарова [35].

З поняттям батьківства впливає питання про готовність до цього кроку. У визначенні поняття готовності дослідники йдуть різними шляхами: одні акцентують увагу на його структурних складових, інші на його сутності. Але всі вони згодні з тим, що готовність є складним і інтегрованим за своїм змістом поняттям. У науковій літературі існують три підходи у визначенні структурних складових готовності.

1. Готовність як функціональний стан (А. Ковалев, М. Левітов).
2. Готовність як сукупність знань, умінь і навичок (Г. Винославська).
3. Готовність як складна особиста організація (М. Дьяченко).

Р. Овчарова розглядає готовність як процес, що включає два аспекти:

1. Оцінка власної готовності стати батьком або матір'ю, тобто готовність раз і назавжди прийняти на себе відповідальність за життя і благополуччя іншої людини-дитини;

2. Оцінка готовності свого партнера в шлюбі [37].

Таким чином, для розуміння змісту феномену усвідомленого батьківства в повній мірі, його необхідно розглядати системно. Також усвідомлене

батьківство тісно пов'язане з такими феноменами як: материнство, батьківство, батьківська любов, уявлення про ідеальне батьківство і поняттями готовність, довіра, відповідальність. Розвинена форма батьківства супроводжується стійкістю і стабільністю та реалізується в узгодженості уявлень подружжя про батьківство.

Р. Овчарова виділяє такі компоненти батьківства, як: батьківські установки і очікування; батьківські цінності; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стиль сімейного виховання [36]. Детально розглянемо вищезазначені компоненти.

Батьківські ціннісні орієнтації – це відособлені та внутрішньо прийняті матеріальні та духовні цінності, схильність певним чином сприймати умови життя та діяльності в їх суб'єктивному значенні для суб'єкта [24]. Цінності – це певна ієрархічна система моделей поведінки, ідеалів, моральних норм і цілей, якими керується кожна людина в різних аспектах свого життя (в міжособистісному спілкуванні, в професійній сфері, в сім'ї та в повсякденній поведінці) [33].

Ціннісні орієнтації, на відміну від значень, є основними параметрами для прийняття рішень та регулювання поведінки. Суб'єктивний вибір певних цінностей – це початок визначення їх ієрархії: сім'ї, багатства, творчості, кар'єри, честі, совісті, здоров'я, інтимних стосунків, турботи про інших та багато іншого. Для кожної людини така ієрархія індивідуальна. Наявність усталених ціннісних орієнтацій вказує на зрілість людини як особистості. Своєрідною моделлю становлення ціннісної орієнтації людини є його життєві плани, які є прерогативою індивідуальної свідомості [42].

Соціальна установка – це пояснювальна концепція для визначення суб'єктивних орієнтацій індивіда як члена групи (суспільства) за певними цінностями. Ці орієнтації диктують індивідуально соціально прийнятну поведінку. Соціальна установка розуміється як стійке, нерухоме, жорстке формування особистості, яке дає стабільність та орієнтацію її діяльності, поведінки, сприйняття світу та самого себе. У всіх численних визначеннях

соціальної установки виділяються її основні функції. Визначаючи соціальну обстановку як готовність діяти, як необхідну умову дії, фіксує, в першу чергу, її регулюючу та ініціативну функцію. Установка вимірюється на основі усних самозвітів респондентів. Цей самозвіт є не що інше, як узагальнена оцінка власного почуття здатності чи здатності до певного об'єкта. Іншими словами, ставлення – це міра почуття (афекту), викликаного певним предметом (за чи проти).

Батьківські установки – це певний погляд на свою роль батька або матері. В першу чергу, це репродуктивна складова установки. По-друге, це установка на спілкування з дитиною, підтримку дитини і ставлення до дитини. «Батьківські очікування» тісно пов'язані з батьківськими установками. Це припускає право чекати визнання іншими їх ролевої позиції батьків і відповідне ставлення до них. Також можна сказати про певні очікування батьків від дитини. Існують три рівні презентації установок і очікувань: «ми – батьки»; «ми – батьки нашої дитини»; «це – наша дитина» [35].

Оскільки поняття «батьківство» включає двох осіб – жінку та чоловіка, то у зв'язку з цим усвідомлення себе батьками, прийняття батьківської ролі передбачає наявність установок і очікувань не тільки по відношенню до дитини, але і по відношенню до чоловіка і дружини. Прийняте рішення про народження дитини має припускати осмислення довіри по відношенню до свого шлюбного партнера.

Ще одним фактором впливу на формування батьківських установок та очікувань є наявність батьківських сімей чоловіка та жінки, що в свою чергу передали своїм дітям шляхом виховання. Те, яким чином виховуються майбутні батьки, впливає на формування власної стратегії виховання зі своїми дітьми. І з приводу цього молоде подружжя повинне бути готовим до переосмислення готових шаблонів виховання і трансформацію в нові, прийнятні для обох батьків засоби взаємодії один з одним та зі своїми дітьми.

Таким чином, батьківські установки і очікування визначають відносини в родині, як між чоловіком і дружиною, так і між дітьми та батьками. На думку

таких авторів, як І. Братусь, Т. Веретенко та В. Молочного, «...батьківські установки – це погляд на свою роль батьками (батька або матері), який включає в тому числі, і репродуктивну установку, заснований на когнітивному та поведінковому компонентах» [8, 26]. За визначенням Р. Овчарової, батьківські установки є установками на цілі та засоби діяльності в області батьківства [37]. О. Насонова у своїх дослідженнях говорить про те, що батьківські установки визначають певну спрямованість у взаєминах з дітьми, забезпечують усталений характер виховної діяльності дорослих. Такі установки «є суб'єктивними орієнтаціями батьків на ті чи інші виховні цінності, на саму дитину як таку, готовність до взаємодії з нею» [34]. Формування та розвиток даного компоненту повинні торкатися, на наш погляд, перш за все корекції ідеальних і реальних образів дитини і батьків.

Ціннісні орієнтації, на думку В. Дружиніна, об'єднують людей в сім'ю й створюють перспективи для її розвитку. Вони визначають мету народження та шляхи виховання дитини в сім'ї, а батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, але й як представники світу дорослих, з якими діти ідентифікують себе [18]. Дослідники, які вивчають сім'ю (Т. Алексеєнко, В. Дружинін, З. Зайцева, І. Кон, О. Кононко, В. Постовий, А. Співаковська, А. Єлізаров) виокремлюють поняття «схожість сімейних цінностей», під яким розуміють соціально-психологічну якість, що відображає єдність поглядів, ставлення членів родини до загальнолюдських норм, правил, принципів формування, розвитку та функціонування сім'ї, як малої соціальної групи. Розглядаючи даний компонент в плані формування, важливо брати до уваги відносну стійкість цінностей як особистісного утворення. Проте, враховуючи провідну роль батьків у формуванні цінностей дитини (підростаючої особистості) необхідно робити акцент на усвідомленні та переживанні цінностей сім'ї в ході психологічної та соціально-педагогічної роботи з батьками, демонструвати передачу цінностей від покоління до покоління, сприяючи тим самим формуванню ціннісного компоненту.

Батьківське ставлення. У роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників

показана залежність формування особистості дитини від ставлення батьків до неї. У той же час на хід психічного розвитку дитини суттєво впливають не лише грубі зловживання батьківським ставленням та поведінкою. Згідно з науковими дослідженнями, різні стилі догляду та виховання дитини, починаючи з перших днів його життя, формують певні особливості психіки та поведінки дитини. Слід зазначити, що характер дитячо-батьківських стосунків визначає розвиток емоційної сфери дитини.

Батьківське ставлення, батьківський стиль, характер батьківського поводження з дитиною суттєво впливають на особливості розвитку дитини, формування її особистості, риси характеру протягом усіх років дитинства. Таким чином, батьківське ставлення – це цілісна система різноманітних почуттів щодо дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в її лікуванні, особливостей сприйняття та розуміння характеру дитини, її дій. При формуванні певного типу батьківського ставлення впливають такі фактори, як: риси та якості особистості батьків; фізичні, психологічні та сексуальні особливості дитини; особливості подружніх відносин; соціокультурні фактори; сімейна традиція.

Відповідно до систематичного підходу до типологізації батьківського ставлення в структурі останнього можна виділити такі компоненти: інтегральне емоційне ставлення («прийняття-зневага»), міжособистісне відстань у спілкуванні з дитиною («симбіоз»), сприйняття дитини на когнітивному рівні (когнітивний), а також форми та спрямованість контролю поведінки дитини («авторитарна гіперсоціалізація»). Батьківське ставлення – ще один компонент розвиненого батьківства. За визначенням О. Насонової, батьківське ставлення – «це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що появляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння» [34, 70].

Батьківське ставлення має прямий вплив на формування дитячої особистості, і цей вплив може носити як позитивний, так і негативний (амбівалентний) характер. У психолого-педагогічній літературі зустрічаються

описи ставлення батьків до дітей, що визначають конкретні способи взаємодії з дітьми: прийняття – неприйняття дитини, взаємодія – уникнення контактів, визнання свободи дій – надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї – надмірне обмеження свободи [34]. Крім того, на нашу думку, слід наголосити на тому, що у ставленні батьків до дітей акумулюється вся система внутрішньосімейних відносин, у них знаходять свій прояв особливості подружніх взаємин, стосунки дорослих зі своїми батьками, зовнішні соціальні зв'язки та ін.

Особлива увага в плані формування батьківського ставлення, на думку Р. Овчарової, повинна приділятися навичкам і формам спілкування батьків, аналізу взаємодії в сім'ї, розвитку пошани до особистості дитини. Крім того, розвиток і корекція батьківського ставлення повинні ґрунтуватися на усвідомленні сприйняття з погляду дитини того або іншого типу батьківського ставлення.

Батьківські почуття. Почуття – це специфічні людські, узагальнені переживання ставлення до людських потреб, задоволення чи незадоволення яких викликає позитивні чи негативні емоції. На думку І. Павлова, однією з фізіологічних основ почуттів є динамічні стереотипи, тобто сформовані протягом життя системи тимчасових нервових зв'язків. «Є відчуття тяжкості та легкості, бадьорості та втоми, задоволення та роздратування, радість, тріумф та відчай та багато іншого. здається, що часто такі почуття при зміні звичного способу життя, при припиненні звичайних занять, при втраті близьких людей значною мірою змінюють свою фізіологічну основу, порушуючи старий динамічний стереотип і складність стати новим» – І. Павлов. Найкращий показник цього – почуття, які викликані ставленням до коханих. Усвідомлюючи ситуацію, яка викликає певні почуття та почуття, ми можемо зменшити силу переживання, стримувати, регулювати їх, але зовнішнє вираження емоцій, внутрішній емоційний та емоційний стан зберігаються.

Батьківські почуття емоційно насичують батьківські стосунки. Вони специфічні, і, перш за все це має прояв в тому, що турбота батьків необхідна

для підтримки самого життя дитини. А потреба в батьківській любові є взагалі життєво необхідною для маленької дитини.

Зміст, наповненість батьківських почуттів є суперечливою і амбівалентною визначає Д. Винникот. Окрім батьківської любові значною мірою виявляється справжня сутність такого почуття, як любов. Так вважається тому, що сутність цього почуття виражається в безкорисливості. Батьки люблять дитину не за щось, а всупереч усьому. Дитина повинна думати «Я улюблена, тому що це Я» [11].

Батьківську любов розглядають в трьох аспектах: когнітивний – це знання та уявлення про необхідність батьківської любові, про ідеальний і реальний образ батьківства і дитини; емоційний – це весь набір почуттів, домінуючий емоційний фон, який супроводжує оцінку образу дитини, свого партнера і себе, як одного з батьків; поведінковий – це батьківське ставлення, батьківські позиції, прояв почуттів в різних ситуаціях спілкування в родині. Наступним компонентом батьківства є батьківські почуття – це особлива група почуттів, яка займає важливе місце в житті людини серед інших емоційних зв'язків, вони забарвлюють батьківське ставлення. Їхня специфіка полягає в тому, що турбота батьків про дітей необхідна для підтримання життя дитини. А потреба у батьківській любові є життєво необхідною для маленької дитини. Любов кожного з батьків – джерело та гарантія емоційного благополуччя людини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я [35, 16]. Т. Кравченко та І. Трубавіна виділяють такі компоненти батьківської любові, як: прив'язаність (на рівні біологічних інстинктів); турбота про дитину (про її здоров'я, фізичне і духовне благополуччя); чуйність, доброзичливість, повага до дитини [25].

Формування компоненту батьківських почуттів, за Р. Овчаровою, повинне спиратися на розвиток уміння розуміти відчуття членів сім'ї, перш за все, дитини, і адекватно виражати свої відчуття, а також розвиток навичок рефлексії виконання батьківської ролі.

Батьківські позиції – є ще одним компонентом усвідомленого батьківства. А. Співаковська дає таке визначення цьому терміну: «– реальна спрямованість в

основі якої лежить свідомо або несвідомо оцінка дитини, що виражається в способах і формах взаємодії з нею» [55]. Тобто, батьківські позиції виражаються у взаємодії з дитиною і є з'єднанням усвідомлених і неусвідомлених мотивів. Батьківська спрямованість – це внутрішнє прагнення діяти певним чином. Спрямованість складається з ідеалів, інтересів, ціннісних орієнтації та має направлення: на себе, на ситуацію, на суспільство. Помилково батьки хочуть самостверджуватися за рахунок дитини; іноді батьки примушують дитину робити те, чого їм не хочеться; іноді основна увага приділяється тому, яке враження дитина справляє на оточуючих людей. Помітно, що всі приведені вище типи спрямованості не є оптимальними.

Батьківські позиції – наступний компонент батьківства, який пов'язується з свідомо прийнятими, виробленими батьками поглядами та намірами стосовно дитини. В психолого-педагогічній літературі описані різноманітні варіанти батьківських позицій, виокремимо деякі з них:

1. Симбіоз (черезмірна емоційна близькість), авторитарність, емоційне відтогнення (А. Варга).

2. Підтримка; пристосування до потреб дитини; формальне відчуття боргу за відсутності істинного інтересу до дитини; непослідовна поведінка (Н. Дружинін).

3. Авторитет любові, доброти, поваги. Авторитет пригнічення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу (А. Макаренко).

4. Позиції-шаблони, які калічать дитячо-батьківські стосунки: запобігливий «миротворець», «обвинувач», обачливий «комп'ютер», збитий з толку, «відволікаючийся» (О. Сіляєва). Позитивною моделлю батьківської позиції, на думку В. Сатіра, є глибока, або врівноважена поведінка батьків, де різноманітні прийоми використовуються не автоматично, а свідомо, з урахуванням наслідків своїх дій [47, 86].

Формування батьківських позицій, на думку Р. Овчарової, повинне спиратися на усвідомлення та розвиток прогностичного аспекту форм взаємодії з дитиною з використанням різних батьківських позицій, а також корекції рівня

домагань батьків по відношенню до дитини.

Відповідальність – це здатність, яка означає взяти на себе відповідальність за свої дії проти іншої людини. Вона включає такі структурні параметри: психічна зрілість, природна поведінка, впевненість у собі. Психічна зрілість: щоб досягти зрілості, індивід повинен подолати своє бажання отримати підтримку зовнішнього світу і знайти нові джерела підтримки всередині себе. Ф. Перлс передбачив, що для досягнення зрілості та прийняття відповідальності за себе дорослий повинен обережно, ніби видаляючи шкірку після шкірки в цибулинах, переробити всі їх невротичні рівні.

Природність поведінки, на думку К. Роджерса, трактується як стан, коли вам не потрібно підробляти, ви можете бути собою, відкрито, «без оболонки» йти вперед, приймати свої помилки та помилки, визнавати їх – лише тоді можна бути більш щирим, відкритим, справжнім [30]. Відкрити своє внутрішнє «Я» – це один із кроків до відкриття того, що існує у кожного, та встановлення справжніх контактів з іншими. Описуючи параметр «впевненість у собі», ми можемо підкреслити, що впевнена поведінка збільшує здатність вибирати та контролювати власне життя. Чим більше ми знаємо себе, тим реалістичніше ми представляємо межі наших можливостей.

Батьківська відповідальність є лише однією з граней відповідальності в цілому, тобто як спрямованості особистості. Ми розглядаємо батьківську відповідальність як явище, яке за своєю природою дуалістичне: це відповідальність перед соціумом і перед своєю совістю. К. Муздибаєв визначає соціальну відповідальність як схильність особистості дотримуватися в своїй поведінці загальноприйнятих в даному суспільстві соціальних норм, виконувати ролеві обов'язки і її готовність дати звіт в своїх діях.

Важливою сферою прояву відповідальності є область сімейно-побутових відносин. Це відповідальність у відносинах між подружжям, відповідальність батьків за виховання дітей, відповідальність дітей за долі старезних батьків [35]. Батьківство, на нашу думку, неможливе без такого компонента, як батьківська відповідальність. Дана складова феномена батьківства, належить до

ряду складних понять в психології особистості й соціальній психології. В педагогіці та психології дане поняття вивчається досить давно, і представлене цілою плеядою видатних вчених таких, як: А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Муздибаєв, В. Агеев, Г. Андреева та ін.

Дорослий член сім'ї повинен нести відповідальність за інших окремих членів сім'ї (дружину, чоловіка, дітей) і за сім'ю в цілому [18]. Тобто, народження дітей вимагає від батьків прийняття батьківської ролі – прийняття на себе відповідальності за долю дитини перед своєю совістю та суспільством. Формування компоненту відповідальності повинне спиратися на орієнтацію батьків саме на внутрішню відповідальність перед власною совістю, а не перед суспільством по відношенню до власної дитини.

Педагогічні знання і уміння. Батьки повинні бути психологічно і педагогічно освічені, тобто батькам для виконання батьківських функцій необхідні психологічні і педагогічні знання. Педагогіка розв'язує проблеми вибору форм і методів ефективного впливу на дитину. Батьки повинні вибудовувати цілісну, логічно виправдану виховну систему. Тому важливо, знати які умови і чинники впливають на виховну систему, досвід виховання в інших родинах; володіти технікою застосування виховних прийомів [24].

Стиль сімейного виховання – останній компонент структури усвідомленого батьківства. Він є своєрідним з'єднанням всіх інших структурних компонентів усвідомленого батьківства. Стиль сімейного виховання – це поєднання соціальних вимог (очікувань) батьків та контролю за санкціями у їхньому ставленні до дитини. Обраний стиль зазвичай визначає систему виховання, яка більш-менш цілеспрямована у застосуванні методів і прийомів виховання, враховуючи те, що можна, а що не можна допускати по відношенню до дитини, хоча не завжди усвідомлює об'єктивно мінливу кратність цілей та завдань виховної роботи з дітьми [36]. Відповідно прийнято виділяти такі стилі (тактику) виховання в сім'ї: авторитарний стиль виховання, демократичний стиль, ліберальний стиль (тактика невтручання).

Система міжособистісних стосунків у сім'ї базується на визнанні

(доцільності) самостійного існування дорослих та дітей. Батьки, як вихователі, за цим типом стосунків часто ухиляються від активного позитивного втручання у життя своєї дитини. Їх більше приваблює комфортне співіснування з дітьми, що не вимагає глибоких емоційних переживань. За таких обставин дитина стає емоційно байдужою до оточуючих, чітко проявляється егоцентричність, індивідуалізм, а сім'ї потрібна лише формальність, поблажливий виховний стиль, нестабільний стиль виховання. Стиль сімейного виховання детермінує батьківську роль і в цілому впливає на її особистісне становлення і розвиток [42].

Дослідники дитячо-батьківських відносин дотримуються різних підходів до аналізу стилів сімейного виховання. Традиційними в психологічній літературі виділено такі стилі сімейного виховання: авторитарний, демократичний і ліберальний. Р. Крайг пропонує класифікацію стилів сімейного виховання, виділених на основі двох параметрів: контролю і теплоти [58].

Найбільш сприятливим для розвитку дитини є демократичний стиль, який є прийнятним для усвідомленого підходу до батьківства. Таким чином, усвідомлене батьківство є динамічною структурою, яка включає батьківські установки, батьківську відповідальність, педагогічні знання і уміння батьків, стиль сімейного виховання. Сумарним проявом всіх компонентів і найбільш доступним для зовнішнього спостереження, є стиль сімейного виховання.

У психології та педагогіці існує декілька стилів сімейного виховання, поширеною серед науковців є класифікація типів сімейного виховання, яку запропонувала Діане Бомрінд. Вона виокремила три типи батьківського контролю, які лежать в основі стилів батьківської поведінки: авторитарний (холодні стосунки, високий рівень контролю), ліберальний (теплі стосунки, низький рівень контролю), та демократичний або авторитетний (теплі стосунки, високий рівень контролю) [31]. Маккобі і Мартін додали ще й четвертий індіферентний стиль сімейного виховання, який характеризується наявністю холодних стосунків між батьками та дітьми при низькому рівні контролю з

боку батьків [47].

Н. Вахняк, здійснюючи соціально-педагогічний аналіз проблеми свідомого батьківства, визначив, що для більшості сучасних молодих сімей важливі аспекти, до яких призводить Свідоме батьківство – це: ставлення до вагітності; почуття відповідальності за дитину; виховання батьків установки та очікування; досвід взаємодії з батьками; рівень психологічної готовності; рівень батьківська освіта; батьківські ціннісні орієнтації; педагогічна культура батьків; єдиний підхід до освіти немовля; компетентність батьківських ролей тощо [1, 301]. Ось чому молодим людям доводиться опановувати це задовго до народження дітей інформація про роль дітей у подружньому житті, їх позитивний вплив на сімейні стосунки, підготуйтеся, як фізично, так і психологічно до народження та народження здорової дитини готові до труднощів, пов'язаних з вихованням дитини в сім'ї, мають необхідні навички їх подолання, а також відповідальність за виконання батьківських обов'язків та постійно вдосконалюватися ваш батьківський потенціал.

Міжнародний та вітчизняний досвід показує, що робота по формуванню ефективна свідоме батьківство може реалізовуватися як державні установи та установи (навчальні установи, відділи RAGS, CSSSSM, центри планування сім'ї, школи свідомого батьківства у жінок консультації, пологові будинки, кабінети педіатра тощо), а також громадські організації, які проводять навчання та консультування для молодих людей, які вирішили створити сім'ю, а також молодих батьків з питань підготовка до народження, догляду, годування, розвитку та виховання дитини. Однак в у багатьох випадках спостерігається недостатня послідовність у діяльності цих організацій працюють незалежно один від одного і здійснюють формування лише окремих напрямків та компонентів свідоме батьківство, що ускладнює процес свідомого батьківства сучасної молоді.

З точки зору соціальної педагогіки О. Безпалько розуміє процес забезпечення батьків (родичів чи усиновлювачів) необхідними умовами для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей [4, 62]. Тобто це

визначення розширює межі батьківства, визначаючи, чи є що це може бути біологічним і прийнятним.

Поняття «батьківство» дослідниками розуміється як особистісне утворення, яке включає знання та розуміння цілей виховання дітей як повноправних членів суспільства, а також комплекс почуттів, головним з яких є любов до власних дітей. Зарубіжні дослідники приділяють багато уваги вивченню явища батьківства. Таким чином, на Заході (переважно в США) проводиться велика кількість досліджень батьківства. Іноземні вчені виділяють метатеорії, які роблять загальні припущення щодо ролі батьків дитячий розвиток.

Біопсихосоціальний підхід представлений так званою теорією систем, розробленою Р. Лернером. Автор розглядає взаємодію всіх рівнів, таких як генетичний, нейробіологічний, психологічний, соціальний. Представники (теорії) біопсихосоціального підходу: Д. Белл (еволюційна психологія – еволюція «нейросистеми догляду»); С. Скарп (поведінкова генетика – наголос на ролі генів порівняно з впливом суспільства, включаючи батьків). Теорія сімейних систем передбачає аналіз динаміки стосунків, впливу дітей на батьків, ефективності спілкування батько-дитина (Д. Олсон, К. Рассел, Д. Шпренкл).

Останнім часом спостерігається поширення теорії, спеціально спрямованої на аналіз найкращої поведінки батьків у певному віці. Теорія прихильності Дж. Боулбі зосереджується на немовляті, теорія ефективного та неефективного батьківського контролю та стилів спілкування, розроблена для підлітків (Д. Браумпед, Д. Олсон, Л. Штейнберг). Теорія батьківського прийняття-неприйняття від Р. Ронера аналізує особисті наслідки, типові стратегії подолання та соціокультурну специфіку поширеності цих типів батьківства.

Одним із актуальних напрямків батьківства є дослідження в рамках теорії розвитку сім'ї (Е. Дюваль, Р. Хілл, К. Рассел), тобто перехід від батьківства та переживання батьків нормативного стресу в міру дорослішання дитини та поява наступних дітей. Р. ЛаРосса формулює підхід когнітивного плюралізму

для вивчення різних аспектів батьківства, включаючи прийняття рішень, вагітність, турботу про дитину в різних соціальних ситуаціях та історичний період.

На думку Є. Зритневої, М. Ерміхіної, Р. Овчарової, Є. Смірнова свідоме батьківство включає:

- ставлення, відповідальність, стиль виховання;
- розуміння себе, своїх реакцій, мотивів батьківської поведінки, усвідомлення батьківського компонента своєї особистості;
- розуміння чоловіком (жінкою), його (її) реакцій, мотивів батьківської поведінки;
- розвиток, стійкість та взаємодоповнюваність компонентів у цілісній психолого-педагогічній структурі батьківства [35, 11].

Поняття «усвідомлене батьківство» не є тотожним поняттю «культура батьківства», тому що останнє розглядається вченими як більш загальне явище, яке можна проаналізувати не лише на рівні особистості, а й на рівні суспільства, воно характеризує ступінь не тільки психологічної, але й соціальної зрілості батьків.

Протилежністю свідомого та відповідального батьківства є явище девіантного материнства / батьківства, яке часто супроводжується агресивним ставленням матері, як до плоду, так і до новонародженого. Так, вчені зазначають, що програма «непотрібності» руйнує психіку дитини в передпологовий період і посилюється в ранньому дитинстві занедбаним ставленням старших батьків. Це доводить необхідність психолого-педагогічного вивчення проблеми формування почуття свідомого та відповідального батьківства.

У науці виділяється два відносно незалежних, але послідовно взаємопов'язаних напрямів у реалізації демографічного виховання молоді: перший – ознайомлення молоді з існуючою демографічною ситуацією та її численними наслідками; другий – формування і піднесення емоційно-особистісної цінності дітей, як фундаменту духовної близькості подружжя і

розвитку їх особистості [54, 16].

Українські дослідники В. Кравець, О. Кікінеджи, О. Кізь, які вивчали структуру формування усвідомленого батьківства у молоді, виділили такі складові даного процесу, як: демографічне виховання молоді (спрямоване на формування правильної репродуктивної установки), формування контрацептивної культури, підготовка до прокреативної діяльності (інтимні стосунки як засіб відтворення потомства, дітонародження), психолого-педагогічна підготовка майбутніх батьків (отримання знань, розвиток умінь, навичок з приводу виконання батьківської ролі) [24, 4].

Демографічне виховання в Україні здійснюється переважно загальноосвітніми, спеціальними та вищими навчальними закладами, а також представниками державних та громадських організацій, і підсумки демографічного виховання конкретизуються, перш за все в установці молоді відносно кількості дітей у своїй майбутній сім'ї.

Теоретичний аналіз сутності усвідомленого батьківства як актуальної проблеми соціальної роботи дозволив нам зробити висновок, що «усвідомлене батьківство» – це сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок, що стосуються виховання, розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості. А також показав, що феномен батьківства має складну структуру основними компонентами якого є: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності), батьківські установки та сподівання, батьківське ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківську відповідальність, стиль сімейного виховання.

Всі компоненти батьківства пов'язані між собою в єдину структуру за допомогою когнітивного, емоційного та поведінкового елементів; сукупним образом всіх компонентів та найбільш доступним для спостереження є стиль сімейного виховання. Кожен компонент містить певну формовану частину – педагогічний компонент, впливаючи на який можливо здійснювати формування усвідомленого батьківства; фактори, які впливають на формування батьківства, організовані ієрархічно та представлені декількома рівнями: макро-, мезо-,

мікрорівнем, а також індивідуальним рівнем конкретної особистості.

Розкриваючи структуру організації феномену батьківства, ми дійшли висновку, що, перш за все, це план індивідуально-особистісних властивостей жінки або чоловіка, які впливають на батьківство; наступний план охоплює батьківство по відношенню до сімейної системи; третій план фіксує батьківство у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями, і, нарешті, четвертий план розкриває батьківство по відношенню до системи суспільства.

1.2. Особливості формування усвідомленого батьківства у молоді

Молодь України на даний момент має орієнтацію, яка все більше відходить від створення сім'ї, планового народження та свідомого виховання дітей. Перш за все, сучасна молодь орієнтована на освіту, професійні та кар'єрні досягнення, соціальну незалежність, отримання соціального статусу самотійно, не приділяючи належної уваги їх ролі майбутніх батьків. Як наслідок, коли молоді люди одружуються і народжують дитину, вони не готові до виконання своєї нової соціальної ролі та не в змозі створити належні умови для повноцінного розвитку дитини.

Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що проблеми молоді сім'ї, сімейного виховання вивчались А. Мудрик, А. Антонов, Н. Кузнєцов та ін.. Широко вивчені розвиток особистості дитини в сім'ї Ю. Гіппенрейтер, А. Захаров, А. Варга, С. Ковальов, В. Леві, А. Прикожан, А. Співаковська та ін.; підготовка молоді до сімейного життя (З. Зайцева, Т. Поспелій, І. Трухін, Т. Трапезніков, В. Постовий, Є. Сичева, Н. Феоктістова та ін.); суть батьківства (В. Кравець, І. Зверєва, Г. Лактіонова, О. Безпалько, І. Братусь, Л. Бунін, О. Лещенко та ін.); свідоме батьківство в психологічному аспекті (Р. Овчаров, М. Єрміхіна, І. Кон, Г. Філіппова, А. Співаковська, А. Бодалєв, В. Столін, І. Хамітова та ін.), але формування свідомого батьківства, як соціально-педагогічної проблеми, залишаються досить новими

для нашого суспільства.

Аналізуючи основні компоненти батьківства, слід зазначити, що під час формування батьківства виникає нестабільна структура, що виявляється у невідповідності деяких компонентів між батьками, що супроводжується періодичними конфліктними ситуаціями, відрізняється рухливістю структури [31, 52]. А розвинена форма батьківства, тобто свідоме батьківство, характеризується відносною стійкістю і реалізується в узгодженості між батьками.

Формування свідомого батьківства молоді – цілеспрямована систематична діяльність, яка передбачає створення спеціальних умов, що сприяють розвитку та вдосконаленню пізнавальної, емоційної та оперативної складових батьківства, а також особистої позиції молоді в розвитку сприятливих батьківських умов.

Аналіз наукової та практичної літератури, присвяченої висвітленню соціально-педагогічної діяльності, що стосується формування свідомого батьківства у молодих людей, можна констатувати, що формування свідомого батьківства молоді здійснюється найчастіше в рамках окремих його складових, таких як: сексуальне виховання; демографічна освіта; формування контрацептивної культури та підготовка до творчої діяльності; підготовка молоді до сімейного життя; підготовка молоді до виконання батьківських та материнських функцій тощо, а саме соціально-педагогічна діяльність щодо формування свідомого батьківства молоді в сучасній Україні майже відсутня.

У науці зазначено, що основними завданнями формування навичок свідомого батьківства є: ознайомлення молоді з сутністю батьківства в цілому та свідомого батьківства; формування відповідального ставлення до виконання ролей батька і матері та батьківських функцій; вироблення культури поведінки та спілкування між хлопчиками та дівчатами; ознайомлення молоді зі стилями батьківської поведінки та ознайомлення з можливими наслідками батьківства в ранньому віці [58, 64].

На основі даних, отриманих під час гендерного аудиту університетів,

вчені (О. Оніпченко, О. Расказова, Ю. Чернецьк [49, 123-136]) визначили шляхи покращення гендерного балансу в молодіжному середовищі, які можуть розглядатися як основа формування у молоді усвідомленого батьківства:

- проведення навчальної діяльності серед учнівської молоді щодо підвищення гендерної обізнаності, зокрема з питань розвитку людей обох статей, з урахуванням рівних можливостей для реалізації потреб учнів у навчальному процесі, професійній діяльності, сім'ї в житті;

- залучення учнів до навчальних тренінгів щодо підвищення рівня сімейної та батьківської культури;

- рекомендації керівникам кафедр та викладачам про збагачення змісту освіти майбутніх фахівців з гендерних питань;

- проведення тренінгів для гендерної обізнаності молоді з метою подолання гендерних стереотипів;

- сприяння залученню студентів як суб'єктів гендерної освіти студентської молоді, активних волонтерів, здатних поширювати гендерні ідеї в університетському середовищі та в суспільстві загалом.

Для формування навичок свідомого батьківства використовується комплекс форм і методів. Найпоширенішими є: індивідуальні форми (етична бесіда, консультація, інформація, листування); групові (тренінг, семінар, тести, відео-лекції, змагання, вікторини тощо); масові (тематичні дні, тижні, акції, вечори, конференції тощо).

Найбільш доцільними у формуванні навичок свідомого батьківства є методи, що активізують мислення учнівської молоді, стимулюють до: роздумів, осмислення інформації, пошуку аргументів та формування критичного погляду на гендерні стереотипи. Ефективним методом формування свідомого батьківства, знання морально-психологічних основ побудови людських стосунків є рольові ігри. Під час таких ігор учасники прагнуть використати свій життєвий досвід для побудови сюжетної лінії, тобто для дискусії над проблемою; процес гри викликає особливу емоційну атмосферу, коли в ситуації, створеній штучно, учасники обговорюють різні варіанти розвитку

сюжету.

Л. Буніна стверджує, що ефективним для активізації когнітивних основ гендерної свідомості юнаків та дівчат є метод «мозкового штурму», який сприяє підвищенню розумової діяльності, динамічності процесі мислення, здатності абстрагуватися від об'єктивних умов та існуючих обмежень, сформулювати вміння зосереджуватись на вирішенні актуальної проблеми [9, 18].

Проблема підготовки молоді до відповідального батьківства є дуже гострою в контексті побудови суспільства гендерної рівності, тому вона потребує негайних дій для розвитку таких раціональних гендерно збалансованих характеристик учнівської молоді як розуміння сутності феномену батьківства, особливості розвитку особистості; знання стилів батьківської поведінки, усвідомлення батьківських функцій, розуміння етико-психологічних, економічних, педагогічних основ розвитку шлюбно-сімейних відносин. Існує необхідність у подальшому дослідженні зарубіжного досвіду гендерної освіти молоді, розробці інноваційних форм та методів формування основ свідомого батьківства в учнівській молоді, розширенні спектру соціально-педагогічних засобів підвищення культури материнства та батьківства в сучасне молоде покоління.

Формування батьківства в системі сім'ї повинно включати два напрями:

1. Формування батьківства як засобу виховання дитини на основі психолого-педагогічного потенціалу сім'ї.
2. Формування батьківства в аспекті соціалізації дитини: передача сімейного досвіду, уявлень про родинні ролі, подружні та батьківські функції.

У сучасній родині батьківство визначається цілями його членів, їх світоглядом, цінностями та іншими чинниками. Можна зробити висновок, що при створенні корекційних програм та технологій соціально-психологічної роботи з сім'єю, необхідно спиратися на фактори мікросистеми (педагогічний потенціал сім'ї) та внутрішні фактори (індивідуальні риси особистості).

Завдяки взаємозв'язку компонентів та підсистем у структурі сімейної

системи можна впливати на здійснення батьківства через його психолого-педагогічне становлення. У цьому контексті доцільно проаналізувати феномен батьківства в аспекті сімейної системи, з точки зору виявлення компонентів батьківства, які можуть бути розроблені та налагоджені.

Системний підхід до сім'ї передбачає визнання сім'ї як єдиного цілого, спільного психологічного та біологічного організму та визнання спільних сімейних взаємозв'язків (В. Сатира, Е. Ейдемільер та В. Юстіцькіс). В. Шабельніков конкретизує розуміння сімейної системи, відрізняючи її від системи суспільства: сім'я розглядається як локальна система, що входить до сучасної форми діяльності та виробництва, які не входять до її структури. Відповідно, розглядаючи явище батьківства з точки зору системного підходу, ми описуємо його в тісному зв'язку з сімейною системою.

Існує багато різних визначень поняття сім'ї. А. Варга пропонує визначення сім'ї як соціальної системи: «Сімейна система – це група людей, які пов'язані загальним місцем проживання, спільною економікою, а головне – стосунками». Сім'я – це відкрита система, яка постійно взаємопов'язана з оточенням. Крім того, сім'я – це самоорганізована система, тобто поведінка системи і джерело трансформації системи міститься усередині неї самої.

Сім'я як інститут виховання є багаторівневою; складові її компоненти впорядковані і зберігають властивість цілісності. Батьківство, будучи підсистемою у системі сім'ї, відповідно може розглядатися з психолого-педагогічної точки зору, в аспекті формування та розвитку. Отже, формування батьківства може бути джерелом і засобом досягнення психолого-педагогічних цілей.

Батьківство – усвідомлення духовної єдності з партнером по відношенню до своїх дітей, що є цілісним психологічним формуванням особистості та включає набір таких компонентів, як: батьківські цінності, батьківське ставлення до дитини, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківська відповідальність, виховання батьківської відповідальності. Зв'язок між цими компонентами батьківства зумовлений взаємозалежністю компонентів:

пізнавального, емоційного та поведінкового аспектів, які виступають як форми батьківства.

Якість освіти, усвідомлене виконання батьківської ролі визначають стан суспільства, інститут сім'ї та психологічне здоров'я наступних поколінь. Проблема полягає в тому, що біологічна здатність бути батьком не завжди збігається з поняттям батьківства, із усвідомленням себе як батька.

Соціально-психологічна робота з батьками – складна сфера діяльності. Часто молоді батьки не сумніваються у своїй компетенції, звинувачуючи у разі проблем дитячий садок, школу, суспільство. Систематичного впливу на сім'ю немає. Батьки для дитини рідко виступають як єдине ціле. Технологія свідомого батьківства повинна враховувати такі аспекти, як:

- інтеграція та зміцнення дорослого «Я»;
- відокремлення від внутрішнього образу своїх батьків та їх дитячого «я» (дозволити собі стати дорослою та самостійною людиною);
- почуття довіри до власних емоційно-поведінкових проявів та вміння керувати ними;
- усвідомлення життєвих сценаріїв та особистих сенсів, цінностей.

Оптимізація змісту та динаміки розвитку батьківської сфери повинна включати такі моменти:

- усвідомлення себе як батька;
- побудова власної батьківської позиції;
- зміна ставлення до дитини: від усвідомлення себе та дитини як єдиної системи, до визнання дитини як особистості, наділеної власною суб'єктивністю;
- побудова з нею системи зв'язку.

Таким чином, у період планування, очікування дитини та її раннього дитинства сім'ї потрібна професійна соціально-психологічна підтримка, спрямована на створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї, щоб розблокувати емоційний, інтелектуальний та соціальний потенціал сім'ї загалом, врахування індивідуальних та вікових особливостей дитини,

попередження психічних розладів та відхилень у її поведінці.

Формування батьківства у молоді можливе лише за умови аналізування та розуміння власного підходу до виховання та розвитку дитини на основі вивчення різних як теоретичних, так і практичних підходів до формування усвідомленого батьківства. Це можливо лише в груповій взаємодії, де може відбуватися рефлексивна позиція, функцією якої є побудова якісно нового цілісного формування особистості (батьківства).

Технологія створення групової взаємодії для формування свідомого батьківства у молоді повинна містити такі основні напрями:

- надання можливості отримати необхідну інформацію про виховання дитини, розповісти про наявні проблеми у відносинах з дитиною та навколишнім середовищем, а також поділитися власним досвідом їх вирішення;

- терапевтична спрямованість, коли учасники набувають нового розуміння себе та свого оточення, розвивають свої навички батьківства, що сприяє особистісному зростанню кожного учасника в цілому;

- створення ситуації, коли члени групи беруть на себе відповідальність за роботу групи та беруть активну участь у вирішенні існуючих проблем, пов'язаних з вихованням дитини та процесом психічного розвитку (доступ до створення групи взаємодопомоги).

Попередні етапи перед створенням групи можуть включати соціально-психологічну діагностику членів групи, пояснення групових правил, структурування психологічних та соціально-психологічних проблем виховання членів групи. Фактичний етап усвідомлення батьківства повинен бути організований за компонентним принципом, тобто включати тематичні групові дискусії про феномен батьківства (цілісне поняття «батьківство»): цінності батьків, батьківські установки і очікування, батьківські почуття, батьківська відповідальність, стиль виховання в сім'ї.

Звертаючись до світової думки, щоб простежити генезис ідей формування свідомого батьківства, зазначимо, що ці ідеї виникли в мисленні багатьох вчених у різних напрямках, саме тому ми розглядаємо розробку проблеми

формування батьківства з позиції філософської та педагогічної.

Свідоме батьківство вже давно є об'єктом вивчення багатьох відомих мислителів та філософів, і хоча на ранніх етапах суспільства, навіть у передових, таких як античність, амбівалентність, подвійність поводження з дітьми, було нормою, однак питання підготовки молоді до батьківства та життя ще тоді, на думку таких філософів, як Гіппократ, Соран Ефеський, Арістотель та Платон, заважало розвитку родини. Але дитину, в своїх трудах, все ще вважали нижчою істотою, вона буквально належала батькам як інша власність, і лише наприкінці IV століття. близько 390 р. у батьків було вилучено право на повне управління життям та смертю дітей [39].

Вперше чітку систему батьківського виховання (формування свідомого батьківства) у своїй роботі «Батьківська школа» запропонував видатний чеський педагог Я. Коменський. Перед ним педагоги того часу фактично уникали проблем дошкільної освіти, вважаючи, що дошкільнята не можуть сприймати цілеспрямований педагогічний вплив. Ю. Коменський вперше розглянув проблему організованого виховання та навчання в дошкільному віці, а також висловив ідеї про необхідність дати матері необхідну освіту, тому він висловив ідею підготовки батьків (в даному випадку матері) до виконання своїх батьківських функцій по відношенню до дитини [39, 27].

Цікавим є наукове дослідження видатного французького філософа, вчителя Жана-Жак Руссо, який одним із перших висловив ідеї про відповідальне батьківство та гуманістичне ставлення до дитини, яких він вимагав від батьків. Саме Ж. Руссо почав розглядати дитину як самодостатню, повноцінну особистість, а дитинство як найважливіший самостійний, автономний період життя. Вперше він запропонував принципово новий підхід у ставленні суспільства до дитини, який базувався на ідеях вільного виховання, свободи, рівності та незалежності дитини, що дозволило йому реалізувати право на природний розвиток власних здібностей та схильностей. Так, у своїй праці «Еміль, або про виховання» він писав, що «народжуючи світ і годуючи дітей, батько виконує лише третю частину свого завдання». Хто не здатний

виконувати обов'язки батька, той не має права бути ним. Ніякі нещастя, ні праця, ні уваги до людської думки не позбавлять його обов'язку годувати своїх дітей та виховувати себе» [39, 31].

Отже, ми бачимо, що однією з головних ідей Ж.-Ж. Руссо є те, що відповідальне батьківство та гуманістичне ставлення до дитини є невід'ємною частиною створення умов для вільного розвитку і природного виховання дитини.

Ідеї формування відповідального батьківства та обов'язку батьків перед своїми дітьми розглядав філософ XIX ст. І. Кант. У своїй праці «Метафізика моралі» він зазначив, що так само, як це було від обов'язку людини раніше; гуманність в його особі, право чоловіків і жінок отримувати один одного виникло; через шлюб і від народження внаслідок цієї взаємодії. є обов'язок зберігати та піклуватися про нащадків. Тому дитина з народження має право на відповідальне ставлення до неї батьками, право на підтримку з боку батьків до тих пір, поки вона не зможе підтримувати себе самостійно.

Філософ І. Кант висловлює судження з практичної точки зору, що, народжуючи дитину, батьки роблять це довільно, не запитуючи дитини, а за цю дію на батьків накладається обов'язок зробити так, наскільки це в їхніх силах, щоб дитина була задоволена своїм станом. «Вони не можуть знищити своєї дитини, мов виріб і як свою власність, або надати її на волю випадку тому, що не просто мешканця світу, а громадянина світу привели вони в його особі в стан, який не може бути їм байдужим» [20].

Продовжуючи історико-філософський аналіз науково-педагогічної літератури щодо проблеми формування усвідомленого батьківства, розглянемо ідеї видатного педагога-практика А. Макаренка, який займався цією проблемою у 1920-х роках. У «Книзі для батьків», «Лекції про виховання дітей» він розповідає про значення сім'ї у моральному та духовному становленні особистості, про роль батька та матері у вихованні дитини [29, 95].

Вчений порівняв процес виховання дитини в сім'ї з дуже відповідальною роботою для батьків, він наголосив, що сучасні діти – це майбутні батьки, і

коли-небудь вони виховатимуть своїх дітей, саме тому основи батьківства закладені ще з дитинства. Однією з підстав для цього є поведінка їхніх батька та матері, які показують приклад своїм дітям щогодини та приклад того, що вони також в майбутньому стануть батьками [22, 29]. А. Макаренко також звернув увагу на основні правила самовиховання батьків: наявність у батьків вимог до себе, повага до своєї сім'ї, контроль за кожним власним кроком [29, 237].

У 60-х роках ХХ ст. В. Сухомлинський найбільш повно розглянув ці питання. у своїй праці «Батьківська педагогіка», яка чітко підкреслювала необхідність удосконалення особистості батьків, її виховного потенціалу. У своїх роботах В. Сухомлинський говорив про необхідність створення «батьківських шкіл» для виховання батьків з метою підвищення рівня знань про культуру сімейного виховання дітей, оскільки, на його думку, не всі батьки готові виконувати свої батьківські обов'язки.

Аналогічні ідеї висунуті і в наукових дослідженнях таких вчених, як Х. Алчевська, П. Лесгафт, І. Огієнко. Деякі думки українського педагога Г. Ващенко заслуговують на увагу. Його робота «Виховний ідеал» розкриває загальнолюдські та національні цінності, які мають лежати в основі виховання української молоді, формуючи образ сім'ї, батька чи матері. Це особливо яскраво виражено в його словах: «Здорова родина, в якій батьки люблять дітей та діти з повагою і любов'ю ставляться до батьків і живуть у злагоді, є основою здорового соціального життя» [24, 27].

Починаючи з 20-х років ХХ ст. свідоме виховання та вплив батьків на розвиток особистості дитини стали об'єктом вивчення у психологічній науці. У класичному психоаналізі З. Фрейда батьки мають центральне місце у графіку впливу на психічний розвиток дитини. У перші роки життя дитини «батьки – це особи, з якими пов'язаний найважливіший ранній досвід» [47, 66], тому автор робить висновок, що майбутні батьки повинні бути готові до реалізації своїх особистих батьківських ролей та позитивному сприйманню своєї дитини.

Думка Е. Фромма про роль матері та батька у вихованні дітей, особливо

материнської та батьківської любові, отримала широке визнання в психологічній науці. Він зазначив, що зріла людина будує в собі образи батьків: «У цьому розвитку, від орієнтації на матір до прихильності, орієнтованої на батька та їх остаточного синтезу складається основа духовного здоров'я та зрілості» [61, 28].

У працях педагога-психоаналітика Д. Віннікота головна увага приділяється профілактичній роботі з батьками, вихованню у них правильних основних установок для усвідомленого батьківства [11]. Цікавими є ідеї науковця гуманістичної психології А. Адлера, згідно яким основними поняттями батьківства та сімейного виховання є: рівність батьків та дітей у галузі прав та обов'язків. У США та інших країнах дуже популярні ідеї формування батьківських установок Т. Гордона, модель сімейного виховання яких отримала назву «Навчання батьківській ефективності».

На основі своєї модифікації цю модель представив російський психолог Ю. Гіппенрейтер, який також наголосив на необхідності підготовки батьків до виховання дитини, спілкування з нею [47, 77-79]. І. Кон у своїй роботі «Дитина і суспільство» (1988) ставить проблему батьківських почуттів, їхніх стосунків з дітьми та їх ролі у навчальному процесі дитини.

Роль батьківства у житті дитини досліджувала відомий американський психолог-етнограф М. Мід, яка представила результати своїх експериментів у багатьох роботах, з яких нас цікавить відома «Культура та мир дитинства». Вона вважає, що «батьківство в людині – соціальний винахід», роль батька і матері в сім'ї різна. Любов жінки до дітей та турбота про них – це вроджена якість, а батькові вона прищеплюється. «Материнська турбота та прихильність до дитини, – пише М. Мід, – очевидно, настільки глибоко закладені в реальні біологічні умови зачаття та виношування, пологів та годування груддю, що лише занадто складні соціальні умови можуть їх повністю заглушити». У той же час чоловікам «потрібно прищеплювати бажання забезпечити інших, хоча така поведінка, як результат навчання, а не вроджена, залишається слабкою і може легко зникати в несприятливих соціальних умовах» [44, 80-81].

Таким чином, завершуючи аналіз проблеми формування свідомого батьківства в історико-філософському аспекті, можна зробити висновок, що дослідженню цього питання приділялось багато уваги в різні епохи. Явище свідомого батьківства розвивалося з найдавніших часів людського розвитку, але до нього, як до важливої складової освіти, зверталася увага лише з часів Ренесансу і це було зумовлено насамперед збільшенням вимогливості та суворості, що виражалось виключно в обов'язках дітей перед батьками, але не щодо батьківських обов'язків. І лише наприкінці XVIII-на початку XIX ст. в суспільній свідомості міцно утвердилася дітоцентристська орієнтація, що зробило любов батьків однією з провідних моральних цінностей.

З кінця XX ст. актуалізувався інтерес до батьківства як феномена. Цікавим є той факт, що думки видатних філософів, педагогів та психологів, що виникли у шістнадцятому столітті, актуальні й сьогодні. Однак у сучасному суспільстві ми все більше спостерігаємо безвідповідальне, несвідоме батьківство, а особливо цьому слідує підростаюче покоління, непідготовлене до виконання батьківських функцій та створення умов для повноцінного розвитку дитини. Ось чому формування усвідомленого батьківства молоді є актуальною проблемою сьогодення і потребує поступового, всебічного її вирішення. Хоча останнім часом в Україні фахівці соціальної сфери державних та громадських організацій реалізують проекти, спрямовані на формування навичок свідомого батьківського виховання молоді, що дає змогу їм підготуватися до народження дитини, дошкільної освіти, розвитку дітей тощо, але вони є ситуаційні та локальні.

Вченою С. Лукащук-Федик було проведено дослідження готовності учнівської молоді (19-21 років) до усвідомленого батьківства. Отримані відповіді підтвердили низку припущень щодо необхідності підготовки молодих людей до сімейного життя, створення наскрізної системи освіти, спрямованої на виявлення понять сім'ї, шлюбу, батьківства, але, насамперед, усунення факторів які негативно впливають на свідомість. Наприклад, в Україні відбувається пропаганда західної системи цінностей, яка руйнує традиційні

моделі сексуальної поведінки, в тому числі сімейні через засоби масової інформації. Особливу стурбованість викликає екранне уявлення про вільні стосунки, які розглядаються як природні між молодими людьми. Одним із її наслідків є швидке збільшення відсотка так званих цивільних шлюбів, які призводять до збільшення кількості матерів-одиначок та дезорієнтації статевого виховання дітей у сім'ї. У цьому шлюбі молоді люди не несуть відповідальності за «штучну» сім'ю, не прагнуть до народження та виховання дітей та живуть разом для задоволення своїх сексуальних потреб.

Створені таким чином відносини сприймаються та оцінюються по-різному хлопцями та дівчатами. Так, серед 40 опитаних молодих чоловіків 28 (70 %) висловились за цивільний шлюб, 12 (30 %) – проти. Серед дівчат (76 опитаних) 24 (31,5 %) схвалюють цивільний шлюб, проти 52 (68,5 %). Помітно, що хлопчики більш лояльні до вільних, необмежених стосунків, але дівчата також сприймають їх досить схвально, не усвідомлюючи повністю, що саме жінка в цій ситуації є соціально та особистісно більш вразливою. Зважаючи на погіршення демографічної ситуації в Україні, зниження рівня життя більшості сімей та погіршення репродуктивного здоров'я населення, питання планування сім'ї заслуговують на особливу увагу.

За визначенням ВООЗ (Всесвітньої організації охорони здоров'я) термін «планування сім'ї» відноситься до тих видів діяльності, які покликані допомогти людям та парам досягти певних результатів, а саме: уникнути небажаної вагітності; народжувати бажаних дітей; регулювати інтервали між вагітністю; обирайте час народження дитини залежно від віку батьків та стану їх здоров'я; визначити кількість дітей у сім'ї. В сучасних умовах зниження народжуваності в Україні, проблема планування сім'ї стає все більш медико-соціальною.

Аборти в Україні продовжують залишатися основним методом контролю народжуваності. При цьому ускладнення після абортів спостерігаються у кожній третій жінки, у вагітних уперше їх частота досягає 40 %. Основними ускладненнями абортів є безпліддя, запальні захворювання, ендокринні розлади,

ускладнення при наступних вагітностях та пологах [27]. Понад 90 % обох опитаних статей (109 осіб) висловили розуміння негативу такого рішення для жіночого організму (решта 7 були менш категоричними, заявляючи, що наслідки можуть бути різними, включаючи не надто небезпечні). Однак моральних аспектів абортів ніхто не торкнувся.

Одним з провідних факторів у майбутньому, який регулюватиме стосунки молодої пари, визначатиме їх стосунки один до одного, до дітей, інших людей, суспільства в цілому, – ціннісно орієнтована орієнтація на шлюб та сім'ю взагалі та батьківство в зокрема. Було зазначено, що про бажану кількість майбутніх дітей думали всі без винятку респонденти, відзначаючи бажання мати двох, іноді одного чи трьох дітей. Однак при цьому 34 з 40 хлопчиків та 30 із 76 дівчат кажуть, що вони не в змозі поводитися як батьки із немовлятами. Готовими до батьківства себе вважали лише 35 респондентів (6 хлопців та 29 дівчат). Важко переоцінити послідовність уявлень подружжя про ролі батька і матері, їх функції, розподіл обов'язків, відповідальності тощо.

Слід зазначити, що відповіді респондентів обох статей мало відрізнялися у якісному та кількісному відношенні: хлопці та дівчата визнавали потребу взаєморозуміння, взаємоповаги один до одного та дітей, любові, взаємодопомоги. Навіть розподіл домашніх обов'язків між усіма членами сім'ї з урахуванням реальних можливостей кожного має бути нормою сімейного життя.

Кожну дитину слід навчити виконувати господарським та економічним функціям у сім'ї, але, на жаль, дані опитування показали, що 42 дівчинки (55 %) вважають себе готовими до ведення господарства, решта не впевнені, що вони зможуть впоратися з цим успішно (18 осіб – 23 %), тих, хто не замислюється над цими питаннями (16 дівчат – 22 % респондентів). Серед хлопців цей показник ще нижчий: 20 знають свої домашні обов'язки, готові до них (50 %); 18 (45 %) – ні, решта (2;5 %) – не думали. Усі без винятку респонденти називають любов головним мотивом до шлюбу, і крім нього бажання мати дітей. Однак ще, як мотив, називають незаплановану вагітність,

фінансовий розрахунок. Опитані студенти підкреслюють бажання одружитися, як правило, через деякий час після закінчення навчання, однак певна кількість (26 %) повідомили, що не замислюється над цим питанням.

Загалом, аналізуючи отримані дослідниками відповіді, можна зазначити, що формування сім'ї сприймається переважною більшістю учнів як абсолютна неодмінна перспектива. Проте, незважаючи на вік опитаних, яких можна вважати досить зрілими для шлюбу за низкою об'єктивних параметрів, вони виявляються недостатньо готовими до нього, і перш за все – у сфері функціональних обов'язків, що складають обов'язкову матеріальну та економічну базу шлюбу, а також при виконанні обов'язків батька і матері.

Очевидно, що саме через фактор неготовності молодими людьми виконувати материнські та батьківські обов'язки провокує дівчат-студенток залишити дитину прямо в пологовому будинку. Але існує позитивна тенденція того, що студенти розмірковують над проблемою підготовки молоді до сімейного життя та розуміють необхідність відповідної роботи.

Серед відомих соціальних інститутів, які вміщують в собі підготовку до сімейного життя, виділяють сім'ю, школу, медичні заклади, що, звичайно, правда, але особисте бажання, прагнення і самовиховання залишаються поза свідомим розумінням себе як майбутніх дружин і чоловіків.

Формування стилю сімейного виховання як компоненту батьківства повинно спиратися на розширення поведінкового репертуару батьків, розвиток комплементарності і узгодженості поведінкової складової стилю сімейного виховання, корекції ідеальних і реальних образів дитини і себе в ролі батьків.

Вважаємо доцільним розглянути кожен зі складових формування усвідомленого батьківства молоді більш детально. На думку І. Мезеря статеve виховання – це довготривалий процес свідомого цілеспрямованого впливу на особистість з метою формування навичок статевої свідомості, статевої поведінки і засвоєння особистістю визначених стандартів, норм психосексуальної культури, що домінують у суспільстві на сучасному етапі його розвитку [30, 114]. Воно полягає у формуванні духовності, високих

моральних якостей в юнаків і дівчат, норм поведінки, відповідальності за свої вчинки, культури дружби, кохання, інтимних почуттів. Але до сфери статевого виховання входять не тільки лише такі специфічні стосунки між представниками чоловічого і жіночого роду, але й будь-які інші: у суспільному житті, праці, відпочинку та ін.

В Україні цілеспрямоване статеве виховання дітей та молоді здійснюється переважно загальноосвітніми закладами, їхньою метою є на основі знань про анатомію та фізіологію генеративної системи людини та її функцій сформувати в учнів вірне розуміння сутності моральних норм та установок в галузі взаємостосунків статей та потребу керуватися ними в усіх сферах діяльності.

Шляхом статевого виховання у молоді закладаються основи майбутніх гармонійних шлюбних стосунків – важливого фактора повноцінної сім'ї, високої активності в соціальному плані та передумови формування усвідомленого батьківства у представників обох статей. Але виникає основна проблема: підлітки 9, 10, 11 класів не готові сприйняти цінну інформацію серйозно. Тому на нашу думку починати статтєве виховання потрібно з 5 по 8 клас, потім пауза, надавши можливість зробити переоцінку свого життя підлітку. І почати знову виховання вже у студентському житті, приблизно з 2 курсу навчання.

Однією зі складових формування усвідомленого батьківства є демографічне виховання молоді (В. Кравець, А. Антонов). В. Кравець розглядає демографічне виховання як один із напрямів формування усвідомленого батьківства. Він зазначає, що «формування у юнаків та дівчат орієнтації на усвідомлену багатодітність має виступати, як своєрідне узгодження прокреативних (відтворення потомства) та репродуктивних (відтворення населення) потреб» [24, 25].

На думку вченого, демографічне виховання – це формування правильної репродуктивної установки, яке повинно починатися ще в дитинстві, поступово посилюючись емоційно і раціонально у відповідності зі зміною віку. Це

виховання і почуття поваги до сім'ї взагалі, до матері, батька, братів, сестер тощо.

Важливе значення у формуванні усвідомленого батьківства молоді має формування репродуктивного здоров'я та підготовка молоді до прокреативної діяльності (В. Кравець, А. Антонов, Г. Беленька, М. Машовець та ін.). На думку А. Антонова, під репродуктивною поведінкою розуміється система дій та відносин, результатом якої є народження визначеної кількості дітей в сім'ї (у шлюбі чи поза шлюбом).

Отже, одним з аспектів формування усвідомленого батьківства молоді є оснащення її знаннями про планування сім'ї, про використання засобів контрацепції. Питання грамотного застосування контрацептивів – запорука збереження здоров'я жінки та чоловіка, запорука забезпечення нормального протікання наступних вагітностей, шлях до усвідомленого батьківства.

В. Кравець говорить про те, що молодь повинна, плануючи сім'ю та майбутнє батьківство, «володіти певною інформацією про правильне зачаття дитини, протікання вагітності, пологи та породивий період, труднощі кожного з цих етапів прокреативної діяльності людини» [24]. Дослідник робить висновок про те, що для народження дитини молоді потрібно мати три необхідні умови:

- 1) дитина має бути бажаною;
- 2) дитина має народжуватися від коханої людини;
- 3) дитину можна мати лише тоді, коли сам твердо стоїш на ногах.

На сьогодні питанням підготовки молоді до прокреативної діяльності займаються переважно жіночі консультації та пологові будинки, і лише з особами жіночої статі, чоловіки, нажаль залишаються менш задіяними у процесі підготовки до зачаття та народження дитини, що негативно впливає на батьківсько-дитячі та сімейні стосунки.

Однією зі складових формування усвідомленого батьківства молоді є підготовка до сімейного життя (З. Зайцева, В. Постовий, Н. Верещагіна, Н. Феоктистова, О. Ільяна С. Ковалев та ін.). На думку Т. Поспілого та Т. Трапезнікова, готовність до шлюбу – це система соціально-психологічних

установок особистості, яка визначає емоційно-позитивне ставлення до сімейного образу життя, цінностей шлюбу.

Розбираючи питання підготовки молоді до подружнього життя, як важливого напрямку гендерної соціалізації В. Кравець [24] визначив, що дошлюбна підготовка молоді має містити готовність до різних аспектів сімейного життя:

- соціально-економічну готовність (можливість молодих людей самостійно матеріально забезпечити себе і свою сім'ю);

- соціальну готовність (усвідомлення молоддю того, що вони беруть на себе відповідальність один за одного, за сім'ю, за дітей);

- моральну готовність (орієнтацію на шлюб);

- правову готовність (відомості про елементарні норми сімейного законодавства);

- господарсько-економічну готовність (вміння будувати свій дім, вести домашнє господарство, правильно розподіляти обов'язки між членами сім'ї, планувати і дотримуватись сімейного бюджету);

- естетичну підготовку (рівень розуміння естетичних цінностей сім'ї, а також їх реалізація в повсякденному житті);

- психологічні готовність до створення сім'ї та виконання подружніх ролей.

Останньою складовою формування усвідомленого батьківства є соціально-педагогічна просвіта молодих батьків, тобто підготовка їх до виконання батьківських та материнських функцій, формування педагогічної культури (В. Постовий, Т. Алексеєнко, І. Трубавіна, Т. Кравченко, Д. Луцик, Д. Романовська та ін.)

Завданнями соціально-педагогічної просвіти молодих батьків (у тому числі майбутніх) на сучасному етапі, на думку І. Трубавіної, є:

- 1) допомога батькам у пошуку необхідної інформації з розвитку і виховання дитини, в орієнтації в цій інформації, розумінні потреб дитини, створенні умов, які б ці потреби задовольняли, навчанні практиці догляду за

дітьми, ефективному використанні існуючих установ, які займаються здоров'ям, харчуванням і психосоціальним розвиток дитини;

2) формування впевненості батьків у своїх силах; покращання стосунків між чоловіком і дружиною, дитячої дисципліни;

3) допомога батькам у формуванні в дітей життєвих навичок [57, 11].

Завдання соціально-педагогічної просвіти батьків можливо досягати шляхом використання різноманітних форм та методів просвітницької роботи: лекцій, семінарів, практичних занять, консультацій, аналіз ситуацій, відеоматеріалів, методичних посібників, збірок інформаційних матеріалів, тренінгів, тематичних ефірів на ТБ, та ін.

Таким чином, резюмуючи аналіз структури усвідомленого батьківства, можна зробити висновок про те, що всі компоненти батьківства пов'язані один з одним в єдину структуру за допомогою когнітивного, емоційного та поведінкового елементів; кожен компонент містить певну формовану частину – педагогічний компонент, впливаючи на який можливо здійснювати формування батьківства.

Аналізуючи науково-практичну літературу, яка присвячена висвітленню соціально-педагогічної діяльності щодо формування в молоді усвідомленого батьківства, можна констатувати, що формування усвідомленого батьківства молоді здійснюється частіше за все в рамках окремих її складових, таких, як: статеве виховання; демографічне виховання; формування контрацептивної культури та підготовка до прокреативної діяльності; підготовка молоді до сімейного життя; підготовка молоді до виконання батьківських та материнських функцій тощо, а комплексна соціально-педагогічна діяльність з формування усвідомленого батьківства молоді в Україні на сьогодні майже відсутня. Комплексна соціальна робота з формування усвідомленого батьківства молоді в Україні на сьогодні майже відсутня.

1.3. Арт-терапія як засіб формування усвідомленого батьківства

Символічне мистецтво бере свій початок від печерних картин первісних людей. У давнину люди використовували символіку, щоб визначити своє місце у космосі та шукати сенс людського існування. мистецтво існувало завжди, тому що різні творчі пошуки дозволяють пізнати себе.

Аналізуючи твори художників, живописців, письменників минулих століть, які здобули визнання та відповідно високий рівень соціалізації, можна судити про культуру та соціальні характеристики суспільства, в якому вони були створені. Згадаймо також наш український народ та їхню любов до пісні. Таким чином, можна сказати, що мистецтво завжди було соціалізуючим та терапевтичним.

Сьогодні багато теоретиків і практиків досліджують проблеми арт-терапії в нашій країні: А. Бреусенко-Кузнецов, О. Вознесенська, Н. Заболотна, О. Плетка, В. Савінов, О. Скнар, В. Стадник, Т. Яценко та ін. На їхню думку, арт-терапія відповідає очікуванням, поглядам, традиціям клієнтів в Україні, для яких характерна орієнтація на емоційно-образний досвід, а не на раціональне вирішення конфліктів.

На початковому етапі свого формування арт-терапію застосовували з лікувальною метою пацієнтів. У 1938 році А. Хілл, описуючи свою роботу з хворими на туберкульоз, вперше застосував цей термін. Слід зазначити, що в той час арт-терапія зароджувалась у психоаналізі, згідно з яким кінцевий продукт творчості клієнта розглядається як вираження несвідомих процесів, що відбуваються в його психіці. Фрейд стверджував, що несвідоме проявляє себе в символічних образах, він сам не використовує арт-терапію в роботі з пацієнтами і не спонукає пацієнтів безпосередньо створювати малюнки. У той час була думка близького учня Фрейда К. Юнга, який закликав пацієнтів висловлювати свої мрії та фантазії в малюнках, вважаючи їх одним із засобів вивчення несвідомого.

К. Юнг відіграє величезну роль у розвитку тих форм психотерапії, які

використовують візуальну роботу пацієнтів. Його твори стали теоретичною основою і вплинули на форми роботи багатьох арт-терапевтів. Варто також згадати М. Наумбург, яка однією із перших практикувала арт-терапію в США. Вона опитувала дітей з поведінковими проблемами, а згодом розробила кілька навчальних програм з психодинамічної орієнтації. У своїй роботі Наумбург спирався на ідею Фрейда, що первісні думки та переживання, які виникають у підсвідомості, найчастіше виражаються у формі образів та символів, а не словесно.

Активний розвиток арт-терапії припадає на 70-80-ті роки ХХ століття. У цей час арт-терапію вже не розглядали як суто терапевтичний метод і почали використовувати як засіб гармонізації та розвитку людини [46]. Прийнято кодекс етики арт-терапевтів, створені професійні асоціації, що сприяло державній реєстрації арт-терапії як самостійної спеціальності, організовувались друковані видання та конференції для фахівців. У 90-х роках в Інтернеті з'явилися веб-сайти та електронні бібліотеки, а також електронні видання, присвячені арт-терапії.

Проаналізувавши роботи О. Копитіна [46] та Л. Лебедевої [26], можна виділити найбільш науково обґрунтовані та суттєві переваги арт-терапії:

1. Арт-терапія створює позитивний емоційний настрій у групі, формує активну життєву позицію, впевненість у собі.
2. Арт-терапія, при якій клієнти мають можливість спілкуватися невербально, полегшує процес спілкування з однолітками, соціальним педагогом, психологом.
3. Зміцнює культурну самобутність дитини, допомагає подолати мовний бар'єр.
4. Надає можливість вирішити ті реальні проблеми чи фантазії, які важко обговорити усно з будь-якої причини.
5. Дозволяє на символічному рівні експериментувати з різними почуттями, досліджувати та висловлювати їх у соціально прийнятій формі.
6. Арт-терапія – це унікальна можливість для дослідження особистості.

Дозволяє відпрацювати думки та емоції, які тримає людина.

7. Розвиває почуття внутрішнього контролю.

8. Підвищує адаптаційну здатність людини до повсякденного життя та школи.

9. Ефективний у виправленні різних відхилень і порушень особистісного розвитку. Він заснований на здоровому потенціалі особистості.

10. Творча діяльність як потужний засіб зближення людей стає своєрідним «мостом» між соціальним педагогом та клієнтом.

Заняття творчістю дає можливість людині зрозуміти й оцінити свої почуття, спогади, образи майбутнього, знайти час для відновлення життєвих сил та для спілкування із собою. У ході арт-терапевтичної роботи створюються додаткові можливості для внутрішньо-особистісної комунікації, перехід на глибші рівні взаємодії з проявом внутрішніх (у тому числі неусвідомлюваних) механізмів організації поведінки, відбувається звільнення від впроваджених домінуючою культурою й ідеологією патернів поведінки й освоєння тих ролей, які найбільше відповідають глибинній природі, потребам і напрямам розвитку людини.

Цікавим фактом є те, що мистецтво – є унікальним способом передачі людського досвіду. Сьогодні в науці стосовно цього питання виокремлюють окреме поняття – арт-педагогіка. Образ стає інструментом спілкування, а заняття образотворчою творчістю активізують і збагачують комунікативні та креативні можливості людини, сприяють виробленню широкого спектру нових способів спілкування, орієнтації на міжособистісну взаємодію.

Арт-терапія як метод зцілення. Слід зауважити, що зцілення неодмінно пов'язане з духовною цілісністю, гармонією духу та тіла. мистецтво психотерапевтичне за своєю природою та сутністю, тому що воно займається проблемами пристосування «Я» людини до навколишньої реальності, сенсу існування цього «Я» або внутрішнім буттям людини. Символічна мова образотворчого мистецтва найбільш адекватна для вираження несвідомого. Спираючись на трансцендентні властивості символів та власний творчий

потенціал, людина може досягти самоцілення. Символічні образи містять у собі способи вирішення внутрішніх конфліктів особистості [13, 10-12].

Особливий інтерес для розуміння арт-терапії як способу впливу на особистість в досліджуваному аспекті має робота Л. Фірсової [10]. На думку автора, арт-терапія адекватна у використанні для розв'язання проблем комунікативної компетентності, розвитку внутрішньосімейної взаємодії, психічної і гендерної ідентичності членів сім'ї, формування зрілих чоловічих і жіночих структур особистості в подружніх парах, підвищення самооцінки, активності, впевненості в поведінці.

Основний акцент в арт-терапії сім'ї робиться на вивчення структурно-функціональних особливостей сім'ї – на проникності її зовнішніх (особистих) меж. Спостерігаючи за цими межами і використовуючи різні акціальні втручання, соціальний педагог може підсилювати або, навпаки, знижувати їхню проникність. Арт-терапія сім'ї зумовлює взаємне розкриття членів сім'ї і їхнього звільнення від переживань, що травмують. В арт-терапевтичному процесі збільшується цінність співпраці як форма внутрішньо сімейної взаємодії і формується картина світу сім'ї, що сприяє розвитку власної культури стосунків.

Юнацький вік – відповідальний період у формуванні самосвідомості особистості, важливою компонентою якої є самоствавлення. Негативне самоствавлення, що супроводжується низьким рівнем самоповаги та самоприйняття блокує процес особистісного зростання та стає підґрунтям деструктивної поведінки [28]. Натомість, адекватне ставлення до себе сприяє самоздійсненню молодій людині.

На думку О. Старовойтенко, предметом самоствавлення особистості є власне тіло, психічні процеси, стани, рухи, дії та вчинки, свої якості та властивості, життєві відношення та впливи, значимі інші та власна присутність в них, власна хронологія та топологія життя, ціннісно-сміслова динаміка свого буття [56]. В сучасних дослідженнях встановлено суттєві гендерні відмінності самоствавлення в юнацькому віці М. Рушиною, О. Лосієвською проаналізована

динаміка самоствалення у юнаків-користувачів комп'ютерних технологій, приділяється увага дослідженню ставлення до свого фізичного «Я».

Значна кількість стресогенних та травмуючих подій в Україні призводить до руйнування базових настанов про світ та знецінення власного «Я» [63]. Практика свідчить, що серед студентської молоді спостерігаються такі проблемні аспекти самоствалення як амбівалентність, схильність до самозвинувачення, надмірні переживання щодо привабливої зовнішності, негативні очікування від ставлення оточуючих, що також безумовно впливає на формування міцних стосунків між чоловіком та жінкою, а згодом і на сімейну ідилію, на позитивну атмосферу в сімейному середовищі. На нашу думку, продуктивно звернутись до сучасного методу психологічної допомоги – арт-терапії.

Механізм психологічної корекції полягає в тому, що мистецтво дозволяє в особливій символічній формі реконструювати конфліктну травмуючу ситуацію і знайти її розв'язання через переструктурування цієї ситуації за допомогою творчих здібностей клієнта [2].

Арт-терапія впливає на емоційну і особистісно-смилову сферу людини та є ідеальним інструментом для підвищення самооцінки і зміцнення впевненості в собі. [21, 243]. Сьогодні виокремлюють такі арт-терапевтичні напрями як ізо-терапія, казкатерапія, музична терапія, драма-терапія, танцювальна терапія, кольоро-терапія, піскова терапія, маска-терапія, фото-терапія, мандала-терапія, тощо [2].

Арт-терапія як метод знаходить своє втілення як в контексті психоаналітичного, так і гуманістичного, екзистенціального та транс персонального психотерапевтичних підходів. Створений в процесі арт-терапії твір – це образ клієнта. На аркуші паперу або ж у виліпленому, витанцованому образі, людина привносить свою власну сутність, певну систему цінностей, переваг і стійко закріплених способів адаптації [62].

Терапевтичний потенціал основних напрямів арттерапії розглянемо з точки зору корекції проблемних аспектів самоствалення студентів. Ізотерапія –

терапія образотворчим мистецтвом, в першу чергу, малюванням, був заснований А. Хіллом, М. Наумбург. К. Крамер. Метод є продуктивним засобом для розуміння та прийняття себе, власної автентичності. На думку фахівців, малювання бере участь в узгодженні міжпівкульних взаємозв'язків, оскільки в процесі малювання активізується конкретно-образне мислення, пов'язане з роботою правої півкулі та абстрактно-логічне, за яке відповідає ліва півкуля [2].

Через виконання спонтанного, інтуїтивного малюнку можна краще зрозуміти свій емоційний стан, трансформувати негативні емоції, пережити катарсис. Зображення автопортрету, малюнки «Моє реальне та ідеальне «Я»», «Я в минулому» та «Я в майбутньому», «Мій герб» і т. д. допомагають осмислити та коректувати самоставлення особистості студента. Використання цього методу в групі дає змогу студентам із заниженою самооцінкою отримати схвалення та підтримку. Водночас, цей метод забезпечить конструктивний зворотний зв'язок інших для осіб із завищеною самооцінкою, наприклад, через виконання техніки «Портрет в парі». Продуктивним також буде створення спільних, групових малюнків, колажів, що відобразять здатність особистості взаємодіяти з іншими, використовуючи рисунок як невербальний засіб спілкування.

Наступний метод, до якого ми звернемося – це казкатерапія. Її основи були закладені В. Проппом, Є. Лисіною, Т. Зінкевич-Євстегнєвою. Тексти казок викликають сильний емоційний відгук, звертаються до рівнів свідомого та несвідомого. Казка в символічній формі містить інформацію про світ, про те, що відбувається з людиною в різні періоди життя, етапи формування чоловічої та жіночої ідентичності [21]. Ідентифікуючи себе з казковим героєм, особистість набуває досвіду вирішення проблемних ситуацій чарівними методами, які потім переносить у реальне життя.

В роботі зі студентами, на нашу думку, ефективним є використання таких форм казка-терапії як написання авторських казок, складання казки в групі та психодраматична постановка казок в мікрогрупах. Зважаючи на процеси

формування ідентичності, характерні для юнацького віку, інтерес до фізичного «Я», варто також звернутись до елементів танцювальної терапії – терапевтичного використання танцю та рухів, що сприяють інтеграції емоційного та фізичного станів клієнта [21, 134].

Важливим методологічним підґрунтям танцювальної терапії є вчення В. Райха про м'язовіемоційні блоки в тілі, м'язовий панцир. М. Уайтхаус розглядала танець як шлях до несвідомих переживань. Клієнти можуть протанцювати внутрішній образ, що допомагає розумінню рушійних сил свого минулого та майбутнього. Принципи танцювальної терапії: тіло та психіка взаємопов'язані, тіло – дзеркало душі, а рухи – вираження людського «Я». Танець – це комунікація з собою, з іншими людьми, зі світом; тіло сприймається як процес, а не предмет [21].

Ще одним напрямом, що набуває сьогодні інтенсивного розвитку є драмотерапія або психодрама, що був заснований Я. Морено. На думку П. Горностая, у житті людини часто окремі особистісні ролі виявляються пригніченими, заблокованими, відповідні сторони особистості – нерозвинутими через те, що певні сфери життєдіяльності колись придушувалися, не набули належного розвитку [16]. Метод допомагає розвинути рольову компетентність. Зокрема, студентам, надмірно схильним до самозвинувачення дає змогу «познайомитись» з внутрішнім критиком.

Психокорекційну роботу з використанням арт засобів серед студентської молоді, на наш погляд, ефективно проводити у вигляді групових тренінгових занять. За К. Фопелем до важливих завдань психологічної групи відносяться: сенсibilізація навичок сприймання, руйнування рольових стереотипів; відкрите вираження почуттів, прийняття себе, прийняття інших, контакт і співробітництво з іншими людьми.

Отже, на наш погляд, продуктивним засобом корекції неадекватного самоствавлення студентів є комплекс мультимодальних арт-терапевтичних технік, які б передбачали різні форми творчого самовираження, малюнок, елементи танцю, психодраматичні техніки та казкотерапію.

На думку Т. Колошиної, головна властивість мистецтва полягає в тому, що воно є унікальним способом передачі людського досвіду. Це дозволяє познайомитися, а не дізнатись; дає, але не нав'язує; не претендує на правильність, об'єктивність, істинність і надає глядачеві можливість зробити висновки самому, визначити власне ставлення до речей. Крім того, як зазначає автор, мистецтво фіксує досвід переживання почуттів, на відміну від науки, яка фіксує досвід дії, який має ознайомчий характер і сприяє унікальності кожного життєвого явища [16].

О. Назаренко зазначає, що людина в процесі творчої діяльності, зокрема в процесі арт-терапії задовольняє її найбільш фундаментальну потребу – необхідність самоактуалізації.

Творчий процес є цілющим і водночас глибоко трансформаційним. Центральною фігурою арт-терапевтичного процесу є не пацієнт як хвора людина, але така, яка прагне до саморозвитку та розширення кола своїх можливостей на основі «трансцендентальних» властивостей персонажів та власний творчий потенціал для досягнення самолікування символічні образи несуть способи звернення до внутрішньоособистісного конфлікту.

На сьогоднішній день арт-терапія одночасно є:

- технологією розумової гармонізації та розвитку людини, навчальною практикою;
- засобом вирішення внутрішніх конфліктів особистості;
- засобом активізації творчого потенціалу особистості, технологією активізації ресурсів та розширення діапазону саморегуляції [2, 13].

Арт-терапевтичні технології мають значні переваги перед іншими формами психотерапевтичної роботи. Звернімо увагу на деякі з них:

- арт-терапія – це засіб вільного самовираження та самопізнання;
- арт-терапевтичні технології мають багато в чому «орієнтований на інсайдер» характер, вони створюють атмосферу довіри, розуміння внутрішній світ людини;
- арт-терапія не має обмежень та обмежень у використанні;

- арт-терапевтична робота в більшості випадків викликає у людей позитивні емоції, допомагає подолати апатію, самоініціативу, сформуватися активна життєва позиція та позитивний світогляд;

- арт-терапія заснована на мобілізації творчого потенціалу особистості, внутрішні механізми саморегуляції та самообілізації;

- відзначена особливою «м'якістю» прийомів та психокорекцією вплив;

- арт-терапевтичні технології в основному невербальні комунікації.

Найбільш ефективним методом формування свідомого батьківства є створення рефлексивного середовища в групі. Ось одне з визначень рефлексивного середовища, подане А. Бізаєвою та Г. Єрмаковою: Під рефлексивним середовищем ми розуміємо систему умов розвитку особистості, яка відкриває останню можливість для самостійного вивчення та самокорекції соціально-психологічні та професійні ресурси. Основною функцією такого роду оточення дослідники називають сприяння появі особистості, яка потребує рефлексії. На думку М. Найденова та Л. Основоположним, рефлексивним середовищем є наявність повної (цілісної) групової рефлексії, як умов для розвитку особистого творчого потенціалу та рефлексивних здібностей для кожного учасника. Термін «рефлексивне середовище» означає цілеспрямовану зміну свідомості людини за допомогою рефлексивної технології.

Процес становлення рефлексивного середовища може бути представлений у вигляді послідовності наступних дій:

- аналіз та співвідношення потреб у нових знаннях та вміннях;

- природне виникнення конфлікту між потребами та можливостями; включення механізмів рефлексії як засобу вирішення конкретних питань батьківства;

- побудова рефлексивного середовища навколо себе – від усвідомлення себе в навколишньому середовищі до трансформації середовища через використання рефлексивних форм діяльності.

Науково-теоретичний аналіз проблеми організації відображаючого середовища дав підстави виділити наступні основні особливості:

- рефлексивне середовище відповідає особистості, що розвивається;
- керівник групи та учасники виступають суб'єктами;
- організація рефлексивного середовища має соціально-особистісний підхід;
- повинна бути внутрішня суперечність або суб'єктивна складність у відображаючому середовищі;
- рефлексивне середовище моделювання, адже саме в ньому можна переосмислити засоби вирішення проблеми;
- рефлексивне середовище є мінливим: учасники мають можливість побудувати середовище, виходячи зі своїх потреб та відповідно до свого напрямку розвитку;
- навколишнє середовище передбачає вибір методів навчання, в яких увага зосереджується не на змісті, а на способах діяльності;
- діяльність суб'єктів рефлексивного середовища є творчо-дослідницькою [63].

Таким чином, формування свідомого батьківства має свою логіку розгортання, а перший крок та його основна умова – створення рефлексивного середовища, що сприяє розвитку рефлексивної здатності. У мисленні саме наявність проблемної ситуації, занурення в проблемну ситуацію, а в діяльності – налаштування на співпрацю, а не конкуренцію у спілкуванні – стосунки, що забезпечують доступність власного досвіду для інших та відкритість досвіду для себе.

Ще одним важливим компонентом організації рефлексивного середовища є створення стосунків у співтворчості. Рефлексивне середовище пов'язане з творчою емансипацією, це система розвиваючих стосунків і власне розвиваючих стосунків. Важливо створити таку взаємодію, яка заохочує творче дослідження досвіду, засноване на самосвідомості, саморозвитку [69].

Одним з ефективних засобів розвитку особистісної рефлексії є формування продуктивної особистої позиції батьків та пошук вирішення проблемної ситуації. Другий інструмент – реалізація спеціальних форм

рефлексивно – акмеологічного впливу, спрямованих на інтенсивний саморозвиток. Третім інструментом є використання рефлексій, таких як самоспостереження, самоаналіз, самооцінка та самоконтроль. Четверте – надання певних знань про психічний розвиток дитини та технології взаємодії з нею, робота над створенням цілісної картини батьківства.

Отже, арт-терапія як засіб формування усвідомленого батьківства має діагностичний, виховний, розвиваючий, корегуючий, терапевтичний потенціал за умови компетентного використання спеціалістом. Арт-терапія має широкий спектр творчих інструментів, що створює для людини умови вибору та більш безпечний простір для самопізнання, для трансформацій думок і власного життя.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ УСВІДОМЛЕНОГО БАТЬКІВСТВА У СТУДЕНТІВ

2.1. Дослідження рівнів сформованості усвідомленого батьківства у студентської молоді

Для подальшого дослідження стає необхідним вивчення стану сформованості усвідомленого батьківства. Перш за все, необхідно визначити критерії та показники, які відображатимуть рівні такої сформованості. На основі напрацювань А. Карасевич, нами було виділено такі критерії сформованості у молоді готовності до створення сім'ї:

- когнітивний компонент: знання про батьківство; про стилі виховання дитини; уявлення про вікові особливості дитини;

- емоційно-оцінний компонент: емоційно-позитивне ставлення до сім'ї, мотивація на її створення, оцінка норм і правил її ефективної життєдіяльності;

- поведінковий компонент: уміння застосовувати наявні знання, ставлення і дотримання норм й правил взаємодії із членами родини на основі взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємопідтримки як реальних основ функціонування сім'ї.

Знання про батьківство, про стилі виховання дитини, уявлення про вікові особливості дитини можна дослідити за допомогою таких показників: інформованість, розуміння сутності батьківства, відповідальності за нього, фактори та способи зміцнення і розвитку усвідомленого батьківства; пізнавальна активність (прагнення до оволодіння відповідними знаннями, практичними уміннями й навичками досягнення благополуччя).

Емоційно-позитивне ставлення до сім'ї, мотивація на її створення, оцінка норм і правил її ефективної життєдіяльності представлені показниками: самооцінка власного відношення до сімейного життя, емоційна стійкість

(характер емоційної реакції в ситуаціях складнощів із сім'єю); задоволеність під час виконання сімейних ролей та обов'язків; позитивна реакція при сприйнятті знань щодо збереження та зміцнення сім'ї; відчуття відповідності між власними можливостями й вимогами середовища; прояв вольових зусиль для здійснення діяльності з розвитку родинних стосунків, у подоланні наявних складнощів.

Уміння застосовувати наявні знання, ставлення і дотримання норм й правил взаємодії із членами родини на основі взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємопідтримки як реальних основ функціонування сім'ї можливо дослідити за такими показниками: активність, інтенсивність дій, спрямованих на турботу про сім'ю; наявність життєвих навичок планування, конструювання, управління, прийняття рішень, ефективного спілкування, керування своїм емоційним станом, здатність до самоконтролю.

Визначені критерії та показники дозволили умовно виділити три рівні сформованості усвідомленого батьківства студентської молоді: високий, середній та низький.

До високого рівня відносимо тих молодих людей, які виявляють високу інформованість щодо питань про сутність батьківства, стилі виховання, вікові особливості дитини, відповідальності за неї. Мають емоційно-позитивне ставлення до сім'ї, мотивацію на її створення, адекватно оцінюють норми і правила ефективної сімейної життєдіяльності. Володіють здатністю до самооцінки власного відношення до сімейного життя, емоційну стійкість (характер емоційної реакції в ситуаціях складнощів із сім'єю); задоволеність від думки про виконання сімейних ролей та обов'язків; позитивну реакцію при сприйнятті знань щодо збереження та зміцнення сім'ї; розуміння відповідності між власними можливостями й вимогами середовища; прояв вольових зусиль для здійснення діяльності у розвитку родинних стосунків, у подоланні наявних складнощів. Вміють взаємодіяти із членами родини на основі взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємопідтримки, мають активну позицію щодо турботи про сім'ю; володіють життєвими навичками планування, конструювання,

управління, прийняття рішень, ефективного спілкування, керування своїм емоційним станом, здатністю до самоконтролю.

До середнього рівня відносимо молодих людей, які виявляють середню інформованість щодо питань усвідомленого батьківства, частково розуміють сутність стилів сімейного виховання, мають деяке уявлення про відповідальність за дитину. Такі люди знають про деякі фактори, що впливають на розвиток дитини, ознайомлені з її віковими особливостями. Проте не проявляють високої пізнавальної активності щодо отримання відповідних знань, практичних вмінь та навичок досягнення благополуччя. Не достатньо адекватно оцінюють власний вплив на повноцінний розвиток дитини, виявляють емоційну нестійкість у ситуаціях складнощів та не завжди задоволені під час діяльності по розвитку батьківства; демонструють нейтральну реакцію при сприйнятті інформації щодо збереження та зміцнення сімейних стосунків; іноді проявляють вольові зусилля для здійснення діяльності з розвитку батьківських навичок.

Практичні дії, направлені на турботу про дитину відрізняються середньою активністю та інтенсивністю; такі люди мають поверхні навички планування, конструювання, управління, прийняття рішень, ефективного спілкування, керування своїм емоційним станом, виявляють здатність до часткового самоконтролю. Схильні проектувати та реалізовувати індивідуальний спосіб життя по досягненню благополуччя особистості, сім'ї лише в гострі моменти.

До низького рівня відносимо молодих людей, які виявляють низьку інформованість щодо питань усвідомленого батьківства, неоднозначно розуміють сутність батьківства, мають незадовільне відношення до створення сім'ї. Такі люди можуть знати про деякі фактори, що впливають на розвиток дитини, рідко бувають ознайомлені зі стилями виховання. Не проявляють пізнавальної активності щодо отримання відповідних знань, практичних вмінь та навичок досягнення благополуччя у сімейному осередку. Не достатньо адекватно оцінюють залежність між власною поведінкою та благополучним

зростанням дитини, виявляють емоційну нестійкість у ситуаціях складнощів та не виявляють задоволення під час діяльності по розвитку усвідомленого батьківства; демонструють негативну або нейтральну реакцію при сприйнятті інформації щодо збереження комфортного сімейного клімату; не здатні проявляти вольові зусилля для здійснення самовиховання.

Практичні дії, направлені на турботу про виховання дитини виконуються тільки в окремих випадках; такі люди майже не мають навичок планування, конструювання, управління, прийняття рішень, ефективного спілкування, керування своїм емоційним станом, виявляють незначну здатність до часткового самоконтролю. Не схильні проектувати та реалізовувати індивідуальний спосіб життя а також турботу про ближнього.

Для визначення ступеню вираженості показників за означеними критеріями передбачались наступні методи дослідження: спостереження, опитування (анкетування), тестування, бесіда, проєктивні методики.

Експериментальною базою обрано Запорізький національний університет. Запорізький національний університет є одним із загальновідомих соціальних інститутів з надання фахових, професійних знань, умінь і навичок.

Учасниками експерименту були обрані молоді люди віком від 20 до 25 років, а також студенти четвертого курсу спеціальності «соціальна педагогіка». У загальній кількості експериментальна група склала 26 осіб. Із них 17 дівчат та 9 хлопців.

Констатувальний етап дослідження здійснювався протягом вересня-жовтня 2018 року. Для початку було проведене пілотне дослідження для більш чіткого розуміння проблеми усвідомленого батьківства серед молоді. Воно мало вигляд інтерв'ю, при якому молоді люди мали можливість вільно відповідати на запитання стосовно уявлень про батьківство в цілому, про проблеми, пов'язані із батьківством, яких побоюються учасники. Таким чином ми намагались активізувати думки у цьому напрямі.

У результаті виявилось, що тема батьківства може стати болісною та неоднозначною для молодих людей через те, що не всі сім'ї повні та

благополучні. Проте студенти підкреслили факт того, що тема зацікавила через перспективу покращення наявних стосунків із сім'єю та можливість змінити своє відношення до сімейного ладу під час створення власної сім'ї.

На запитання «Ваше відношення до батьківства», 23 % відповіли – позитивно, 57 % – нейтрально, 19 % – негативно. У ході бесіди виявилось, що феномен усвідомленого батьківства вважають важливим усі учасники експерименту, проте лише 15 % розуміють його сутність.

На запитання «В якому віці ви вважаєте доцільним народження дитини?», у віці 20-25 р. – відповіли 11 %, 25-30 р. – 34 %, 30-35 р. – 38 %, після 35 р. – 15 %, проте 19 % зазначили, що взагалі не планують дітей у своєму житті.

Також нами було обговорено питання: «безладні статеві відносини», «незапланована вагітність», «неповна сім'я», що надали таку інформацію: деякі хлопці та дівчата вважають безладні статеві стосунки нормою, але за умовою використання контрацептивів. Інші вважають, що вступати в сексуальний контакт будь з ким – це безвідповідально. Щодо питання незапланованої вагітності, то 52 % із дівчат відповіли, що до абортів відносяться як до необхідності, але якщо є можливість виховувати самостійно та за допомогою батьків, то в принципі можна і залишити дитину. Протилежні 48 % дівчат вважають аборти неприпустимими. Серед хлопців відповіді були такими: 66 % – байдужі до абортів, 34 % – категорично проти, але визнають, що виховувати спільну дитину із дівчиною, якою не планували сім'ю було б тягарем для них.

Таким чином, дослідження інформованості, розуміння сутності батьківства та відповідальності за нього – усне опитування, спостереження та анкетування (див. додатки А, Б, В) показало наступні результати: високий рівень виявлено у 7 % респондентів; середній рівень у 74 %; низький рівень – у 19 % респондентів.

Дослідження за другим критерієм емоційно-оцінного компоненту з наступними показниками: емоційно-позитивне ставлення до сім'ї, мотивація на її створення, оцінка норм і правил її ефективної життєдіяльності відбувалось за

допомогою опитування, проективної арт-методики «Моя сім'я у вигляді квітів» та техніка з використанням метафоричних асоціативних карт «Розташування».

Опитування показало, що високий рівень емоційно-позитивного ставлення до сім'ї мають 80 % респондентів, 20 % мають нейтральне ставлення, респондентів із негативним ставленням до сім'ї не виявилось. Високий рівень мотивації на створення сім'ї мають 50 % опитуваних, середній рівень – 39 %, низький – 11 % (при чому 11 % складають саме дівчата).

Проективна арт-методика «Моя сім'я у вигляді квітів» та техніка «Розташування» надала можливість продіагностувати реальну ситуацію відносин респондентів у їхніх батьківських родин та підтвердити факт того, що сімейні цінності, сімейний устрій, традиції, засоби виховання впливають на висновки стосовно сімейного життя. Через це нам вдалось зробити висновки, що теплі та позитивні, у загальному вигляді, стосунки в родині лише у 5 респондентів з 26, що складає 19 %, стабільно непогані стосунки із періодичними конфліктними ситуаціями у 18 респондентів (69 %), натягнуті відносини із взаємними претензіями в родині у 3 респондентів (12 %).

Отже, за другим критерієм відповіді розподілились наступним чином (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Рівні сформованості усвідомленого батьківства за критерієм «емоційно-оцінний компонент», у %

Рівні	Результати опитування	Результати проективних методик «Моя сім'я у вигляді квітів» та «Розташування»	Середні значення за критерієм
Високий	65,0 %	19,0 %	42,0 %
Середній	29,5 %	69,0 %	49,25 %
Низький	5,5 %	12,0 %	8,75 %

Отже, за другим критерієм, високий рівень виявлено у 42 % респондентів; середній рівень – у 49,25 % молоді; низький рівень у 8,75 % респондентів. Тобто за критерієм «емоційно-оцінний компонент» опинились менше 10 % на низькому рівні.

Проте на нашу думку це вагомий відсоток, який наголошує на необхідність корекційного втручання. Також на середньому рівні майже половина респондентів, які потребують підвищення рівня позитивного ставлення до сім'ї.

Дослідження за третім критерієм (поведінковий компонент), що містить в собі наступні показники: уміння застосовувати наявні знання, ставлення і дотримання норм й правил взаємодії із членами родини на основі взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємопідтримки як реальних основ функціонування сім'ї передбачало створення ряду ситуацій, проєктивна арт-методика пісочної терапії «Мої відносини з моїми батьками», спостереження.

Виявлено, що під час створеної ситуації, в якій щойно народилась дитина, 80 % респондентів були розгубленими та не розуміли, що повинні робити батьки у різних випадках: нагодувати дитину, одягнути по погоді, як заспокоїти, як діяти коли дитина захворіла. Лише 16 % (4 респонденти) тримались доволі впевнено та діяли за обставинами без зайвих емоцій.

Арт-методика з використанням пісочної терапії «Мої відносини з моїми батьками» продіагностувала те як респонденти вміють вирішувати конфліктні ситуації в родині, чи піддаються образам і як це потім впливає на загально атмосферу в родині.

Користуючись можливістю, нами було наголошено те як може відчувати себе дитина, коли її не розуміють батьки та навпаки, що може бути на думці у батьків в момент, коли вони сварять дитину неправильно.

Діагностика за технікою дала такі результати: лише 3 % (1 із 26 респондентів) вміє добре впоратись із конфліктною ситуацією в родині, 76 % здатні впоратись із конфліктами в сім'ї лише через деякий проміжок часу із травмуючи наслідками, останні 21 % не можуть впоратись із конфліктними

ситуаціями в родині, тому мають багато образ, а разом із тим не надто міцні стосунки. Таким чином, за третім критерієм отримано наступні результати (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості усвідомленого батьківства за критерієм

«поведінковий компонент», у %

Рівні	Результати створених ситуацій	Результати проєктивної методики	Результати спостереження	Середні значення за критерієм
Високий	16,0 %	3,0 %	3,0 %	7,3 %
Середній	80,0 %	76,0 %	76,0 %	77,3 %
Низький	4,0 %	21,0 %	21,0 %	15,3 %

Як бачимо з таблиці, високий рівень притаманний 7,3 % респондентів, середній рівень – 77,3 % молоді; низький рівень виявлено у 15 % молоді. Отримані дані свідчать про надто недостатній рівень володіння студентами навичками батьківства. Результати додатково доводять необхідність проведення цілеспрямованої роботи з формування усвідомленого батьківства серед студентської молоді.

Узагальнюючи результати констатувального експерименту, визначили середні значення за всіма критеріями для того, щоб представити всі дані разом (табл. 2.3.)

За результатами констатувального етапу експерименту, високий рівень сформованості усвідомленого батьківства виявлено у 28,1 % респондентів; середній рівень – у 48,8 % респондентів; низький рівень – у 23 % респондентів. Такі результати, як і результати теоретичного дослідження, свідчать про необхідність розробки та впровадження програми з формування усвідомленого батьківства у молоді.

Таблиця 2.3.

Рівні сформованості усвідомленого батьківства, констатувальний експеримент, у %

Рівні	За першим критерієм «усвідомленість»	За другим критерієм «емоційно-оцінний компонент»	За третім критерієм «поведінковий компонент»	Середні значення
Високий	35,0 %	42,0 %	7,3 %	28,1 %
Середній	20,0 %	49,25 %	77,3 %	48,8 %
Низький	45,0 %	8,75 %	15,3 %	23,0 %

Таким чином, на базі Запорізького національного університету, на третіх-четвертих курсах, серед студентів було проведено констатувальний етап експерименту, який довів актуальність та необхідність розробки нашої програми.

2.2. Розробка та впровадження арт-терапевтичної програми формування усвідомленого батьківства у студентів

На нашу думку, впровадження соціально-педагогічної (арт-терапевтичної) програми з формування усвідомленого батьківства має підвищити рівень сформованості такого явища та сприяти підвищенню якості життя категорії молодих батьків. Тому, розробка програми не обмежувалася специфічними засобами формування усвідомленого батьківства, а включала й соціально-корекційні та соціально-адаптаційні методи.

Програма включає наступні етапи:

1. Діагностичний, який передбачає отримання вихідних даних щодо сформованості усвідомленого батьківства у молоді.
2. Етап постановки цілей і завдань програми, з урахуванням попереднього

теоретичного дослідження та результатів констатувального експерименту.

3. Етап реалізації, що включав низку заходів, формувального та корекційного характеру.

4. Контрольний етап – заключне дослідження рівнів сформованості усвідомленого батьківства серед молоді після проведення формувального експерименту з метою перевірки ефективності програми.

Загальний термін реалізації програми – 3 місяці.

Мета програми – підвищення рівня сформованості усвідомленого батьківства у молоді в умовах Запорізького національного університету.

Завдання програми:

1. Надати всебічну інформацію щодо питань усвідомленого батьківства, відповідального ставлення до виховання дітей, стилів виховання.

2. Сформувати позитивну установку на усвідомлене батьківство.

3. Розвинути практичні навички щодо усвідомленого батьківства.

Експеримент проводився, як вже зазначалося на базі Запорізького національного університету. Учасники формувального експерименту молодь віком від 20 до 25 років, які проявили зацікавленість по темі усвідомленого батьківства. Через фактор зайнятості молоді у навчанні та на роботі, було прийняте рішення реалізовувати програму в он-лайн та оф-лайн режимах. Обов'язковими компонентами такого виду взаємодії є: встановлені правила; можливість обговорення технік у парі (з людиною, яка також є учасником експерименту); надання зворотнього зв'язку тренеру; обговорення із тренером додаткових питань за необхідністю. Саме у рамках таких «зустрічей», зі згоди куратора дипломної роботи, було вирішено проводити експеримент.

Впровадження програми передбачало дотримання традиційних принципів соціальної педагогіки (принципи гуманності, конфіденційності, добровільності тощо) та спеціальних для даного дослідження, що притаманні арт-терапевтичному напрямку:

- безоціночне відношення до творчого продукта;
- неперервність процесу;

- можливість усамітнення;
- дозвіл собі на проявлення повного емоційного спектру;
- мотивація щодо питань усвідомленого батьківства.

Основним напрямом програми є безпосередня робота з молоддю.

Безпосередня робота з молоддю включала курс діагностичних, корекційних та розвивальних занять, спрямованих на формування усвідомленого батьківства; міні-лекційні відступи; створення арт-продуктів відповідного терапевтичного змісту. Важливою умовою програми є саме індивідуальна робота, а не тренінгова, тому що на нашу думку людина повинна спочатку дати відповіді на важливі запитання перед собою. А задля покращення ефекту усвідомлення, наступним етапом є обговорення своїх інсайтів у парах, а також зворотній зв'язок.

Індивідуальна форма роботи орієнтує на самостійне виконання навчального завдання на рівні можливостей доступних людині. Індивідуалізація в навчанні означає підтримку і стимулювання розвитку в учневі того, що становить його унікальність і неповторність, оскільки впливає з внутрішньо інтенційної спрямованості, формуючи життєтворчий потенціал особистості. Ця форма лежить в основі особистісно-орієнтованого підходу до виховання та навчання учнів (І. Бех) і передбачає:

- а) допомогу кожному учневі в усвідомленні власних потреб та інтересів, необхідності їхнього розвитку;
- б) створення сприятливих умов для розвитку їх;
- в) налаштування школяра на індивідуальну творчість;
- г) підтримку вихованців у їхній рефлексії.

Дослідниками Г. Кумаріна, В. Онищук, В. Римаренко було визначено три рівні індивідуалізації навчання:

- рівень, який реалізується шляхом урахування загальних особливостей вихованців на різних етапах їх навчання і розвитку;
- рівень, що здійснюється засобами диференційованого підходу до навчання та розвитку вихованців;

- рівень, який досягається засобами індивідуального підходу до навчання та розвитку.

На початкових етапах навчання особливо ефективна технологія роботи в парах. Її можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети: засвоєння, закріплення, перевірки знань. За умов парної роботи кожен отримує можливість говорити, висловлюватись. Робота у парах дає можливість подумати, обмінятися ідеями з партнером і потім зробити висновки повторно. Ця форма роботи сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, переконувати, вести діалог, дискусію. Така співпраця не дає можливості ухилитись від виконання завдання.

У випадку поєднання методу арт-терапії із взаємодією у парі, з одного боку дає можливість кожному учаснику почути свої думки і таким чином брати відповідальність за отримані висновки, а з іншого боку діє як профілактичний засіб опору під час травматичних усвідомлень.

Парна форма роботи дозволяє набути навичок співробітництва, оволодіти вміннями висловлюватись та активно слухати, що також важливо виховувати кожному, хто бажає успішно формувати будь-які стосунки.

Протягом формувального експерименту використовувалися наступні напрямлення арт-терапії:

- мандала-терапія (малюнок поміщений у коло);
- казка-терапія;
- глинотерапія (тісто- пластика);
- пісочна терапія;
- метафоричні асоціативні карти

Поняття мандала (наукова назва мандали гексографія) було введено в психологію Карлом Густавом Юнгом. Він першим помітив важливість образу кола в сновидіннях і малюнках клієнтів. З 80-х років Станіслав Гроф і Джоанна Келлог почали застосовувати метод мандали для дослідження психічного стану людей.

Мандала – це свого роду код, мова духовного світу, за допомогою якого можна отримати доступ в несвідоме для корекції глибинних психічних процесів у дорослих і дітей. Наші емоційні стани не виникають нізвідки. Але часто усвідомленням перекривається на несвідомому рівні механізмами психологічного захисту. Емоційні реакції приходять і йдуть відповідно до визначеного законом, який може бути описаний за допомогою мандали кругового руху. Мандала дає можливість пройти уроки життя усвідомлено, перестати перебувати в замкнутому колі емоційних реакції і вийти по спіралі на новий рівень.

Казка-терапія – процес утворення зв'язків між казковими подіями і поведінкою в реальному житті; процес перенесення казкового сенсу до реальності. Метою казка-терапії є підведення людини до усвідомлення своєї внутрішньої сутності, своєї єдності і неповторності, до відчуття гармонії із собою і світом. У процесі казкотерапії людина навчається сприймати себе такою, якою вона є, усвідомлювати себе й інших людей, кожного, як неповторну індивідуальність. У кожній людині існує потреба у самовираженні, яка здебільшого, залишається незадоволеною, що породжує внутрішній конфлікт.

Важливою рисою казки є і те, що в ході її розповіді відбувається трансформація. Хтось маленький і слабкий на початку в кінці перетворюється на сильного, значущого і багато в чому самодостатнього. Йде опис історії про подорож героя, про нових помічників, про смерть і воскресіння, про перемогу і воз'єднання. У результаті розширюється галузь свідомого, що вже само по собі дає цілющий ефект. В основі казок лежать обряди ініціації – сконцентровані процеси перетворення дитини в дорослого.

Глинотерапія – це метод психологічної та психотерапевтичної роботи із застосуванням природної глини. Ґрунтовно вивчив і розвинув цей напрям німецький психолог, професор Хайнц Дойзер. Протягом 20 років він проводив дослідження, працював з клієнтами із застосуванням глини. Він назвав свій метод «Поле глини». Цей напрямок не так поширене, як інші, хоча останніми

роками викликає все більший інтерес у психологів і клієнтів. Але у випадку нашої програми, глину було замінено на тісто та пластилін (тісто-пластика), через той факт, щоб без нагляду арт-терапевта під час терапевтичного процесу не викликати у людини надто травмуючих проявів без можливості допомогти.

Пісочна терапія – одна з форм психотерапії, яка виникла в рамках аналітичної (юнґіанської) психотерапії (проективна методика). Вона є одночасно діагностичним та терапевтичним інструментом. Вправи пісочної терапії – ефективний інструмент не лише тому, що можна у опосередкованій формі виразити емоційний стан, а й тому, що вона сприяє виникненню почуття контролю над травматичною ситуацією, яка відтворена. Спеціаліст пісочної терапії контролює і направляє все що відбувається в рамках пісочниці.

Метафоричні асоціативні карти – це набір зображень завбільшки з гральну карту або листівку, що зображають людей, їх взаємодії, життєві ситуації, пейзажі, тварин, предмети побуту, абстрактні зображення. Представлені на картах образи стають видимою метафорою наших цінностей і рахів, бажань або пов'язаних асоціативно з нашим внутрішнім досвідом. Важливо, що кожен може уявити і відчувати щось своє. МАК відносять до проективних методик, що підіймають з глибини нашої підсвідомості несвідомі враження, які визначають нашу реакцію на ті чи інші життєві ситуації.

Метафоричні асоціативні карти корисні, коли вас щось турбує або заважає, але вам важко сформулювати та зрозуміти причину для занепокоєння. У цій ситуації МАК допоможуть вам зазирнути всередину та знайти відповідь. Метафоричні карти можуть сприяти взаєморозумінню між людьми, особливо коли важко обговорити певне питання. МАК допомагають висловлювати думки, формулювати їх та формувати повідомлення. Тим часом карта, виступаючи посередником між емоційними світами двох людей, несе в собі певний емоційний заряд. Це можна розглядати як повідомлення навіть без словесної підтримки.

Зміст програми розподілено на три тижні. Один день дорівнює двум арт-технікам, які учасники повинні виконати самостійно, занотовуючи отриману

інформацію, а після обговорити у парах по скайпу або при особистій зустрічі. Потім усі результати фотографуються, учасники роблять загальний висновок та роблять зворотній зв'язок тренеру.

Зворотній зв'язок – це відгук на мовленеве висловлювання: відповідь на запитання, згода чи незгода тощо. Зворотній зв'язок може мати форму дії: вислухавши оратора, люди діють за його рекомендаціями. Зворотній зв'язок – це словесне та невербальне повідомлення, яке людина навмисно чи ненавмисно надсилає у відповідь на повідомлення іншої людини. Серед типів зворотного зв'язку є оцінний і безоцінний зворотній зв'язок. Оцінний відгук – це повідомлення ваших думок, вашого ставлення до сказаного чи почутого. Оцінки можуть бути позитивними («добре в тебе виходить») або негативними («ну що за нісенітниця»). Позитивний оцінний зворотний зв'язок виконує функцію підтримки «Я-концепції» нашого партнера і сформованих з ним міжособистісних відносин.

Негативний оціночний зворотний зв'язок виконує коригувальну функцію, спрямовану на усунення небажаної поведінки, зміна чи внесення змін до відносин.

Безоцінний зворотний зв'язок – вид зворотного зв'язку, що не містить нашого ставлення до обговорюваного питання. Ми використовуємо його, коли хочемо більше довідатися про почуття людини або допомогти їй сформулювати думку з конкретного приводу, при цьому прямо не втручаємось у дії співрозмовника. Цієї мети досягають за допомогою таких прийомів, як уточнення, перефразовування, прояснення, відображення почуттів (або емпатія).

Зворотній зв'язок про виконану роботу дають один одному як учасники так і тренер.

Отже, відео-марафон складається з 13 днів. Кожен день містить в собі дві техніки, або теоретичну частину і одну техніку. Принцип руху по марафону складає формулу «виконав завдання, відправив результати і висновки, отримав наступне відео». За таким принципом респонденти мають можливість

проходити техніки в індивідуальному темпі.

Технологія формування усвідомленого батьківства повинна враховувати такі аспекти, як:

- інтеграція і посилення дорослого «Я»;
- відділення від внутрішнього образу своїх батьків і свого дитячого «Я» (дозволити собі стати дорослою і незалежною людиною);
- почуття довіри до власних емоційно-поведінкових проявів і можливість керувати ними;
- усвідомлення життєвих сценаріїв і особистісних смислів, цінностей.

Тому марафон з формування усвідомленого батьківства починається із актуалізації власного «Я», його позицій у житті, страхів у таких техніках як «Хто я?» (мандала-терапія) і «Я та моя тінь» (метафоричні асоціативні карти). Завдяки таким технікам нам вдалось дізнатись про: вміння людини презентувати себе зовнішньому світу, про відношення до себе (через призму відношення до власного витвору), про особистісні якості, актуальне відчуття себе частиною світу.

У процесі формування усвідомленого батьківства учасниками було досліджено такі теми :

1. Вибір супутника життя. Важливість цієї теми обґрунтовано тим, що молодь найчастіше керується почуттями, а не розумом. Людина повинна орієнтуватись у прийнятних та неприйнятних речах від супутника життя, а також мати позитивну модель поведінки у випадку неприпустимого відношення до себе. Ризик неусвідомленого вибору супутника життя може проявлятися у тому, що стосунки швидко розпадаються, випадки насилля чи жорстокого поводження без можливості звернення по допомогу.

2. Ставлення до сімейного життя. Тема вміщує в собі вплив родових сценаріїв, батьківських установок, соціальних стереотипів на відношення до сімейного життя. Тут важливо наголосити молодим людям про те, що вигідніше аналізувати та будувати власне ставлення до речей, аніж закривати очі на негативні родові програми, що тягнуться із давно минулих років. Відносини із

батьками. До тих пір поки відносини із батьківською сім'єю не будуть налагодженими, узгодженими або врівноваженими, це впливатиме на стосунки між чоловіком і дружиною.

3. Досвід контакту із дітьми. Відсутність чи наявність довготривалого контакту із дітьми чи хоча б однією дитиною не є показником якості позитивного досвіду. Тут можна дослідити «що батьків може лякати у поведінці дитини, а що навпаки зацікавити», тобто прогнозувати та робити відповідні висновки.

4. Відносини з чоловіком (дружиною). Правила взаємодії між подружжям має бути якщо не письмово занотованим, то обов'язково обговорено між ними. Техніка «Моя стратегія поведінки під час суперечок».

5. Сексуальні відносини. Діагностика реального ставлення до сексуальних стосунків в цілому, також прийняттого чи неприйняттого під час статевого акту; вивчення впливу теми на сімейні стосунки; місце сексуальним стосункам в ієрархії цінностей.

6. Знання про розвиток дитини : фізичний, психологічний, емоційний. Це одна з найважливіших тем для усвідомленого батьківства. Кожні мати і батько повинні розуміти що відбувається в тілі дитини, як це впливає на її емоційний стан, а згодом і на психологічний. Діагностика наявних знань та мотивація на їх покращення.

7. Кризиси розвитку дитини. Надання інформації про поняття кризису і його місце у становленні людини; вплив кризису на дитину; вплив дій батьків під час дитячого кризису.

8. Табу батьківської поведінки. Надання інформації про недопустимість жорстокого поводження із дитиною; види насилля; покарання за неприйнятне ставлення до дитини.

9. Схильність до позитивного і продуктивного діалогу, до пошуку точок розуміння між членами сім'ї. Діагностика потреб у взаєморозумінні. Стратегії поведінки у випадках суперечок. Діагностика розуміння поняття «суперечка», вплив суперечок на загальну атмосферу в родині; шляхи вирішення суперечок.

10. Емоційні стосунки. Надання інформації про типи психологічного клімату в сім'ї. Діагностика наявних стосунків.

11. Стилi виховання. Надання інформації про характерні особливості чотирьох стилів виховання, роз'яснення наслідків недбалого ставлення до дитини.

12. Ресурсність батьків. Діагностика наявності ресурсного стану; Профілактика батьківського виснаження; Пошук персонального джерела ресурсності.

13. Ціннісна система сім'ї. Актуалізація питання. Кожна сім'я створює власну мікрокультуру на основі загальносімейних цінностей, традицій, звичаїв, норм і правил поведінки. Шлюбна пара, розбудовуючи власний стиль життя, спирається при цьому на усталені в конкретному суспільстві норми, а також ті, що запозичені з батьківських сімей і збагачені досвідом свого самостійного життя.

14. Мета сім'ї. Розмежування понять «особиста мета» та «мета сім'ї»; зясування прагнень сім'ї, чи рухаються кожен член сім'ї в одному напрямку, що їх зближує.

15. Помилки. Визнання помилок батьками та подружжям. Способи налагодження стосунків. Як просити вибачення перед дитиною.

16. Місце дитини в родині. Яке місце відводиться дитині в родині. Чи достатньо уваги їй приділяється або навпаки надто багато. Поняття дітоцентризму. Наслідки гіперопіки.

17. Відпочинок. Види відпочинку. Права батьків на відпочинок. Особистісне праве на відпочинок.

18. Родинні правила. Сімейний статут.

19. Можливість звернення за консультацією до спеціаліста. «Звертатись по допомогу нормально чи соромно?».

20. Ролі та обов'язки в сімейному середовищі. Гармонійний розподіл обов'язків між чоловіком та дружиною, між батьками та дитиною.

21. Система покарань та заохочень. Правила та табу. Надання інформації

про неприпустимі форми покарання та заохочення.

22. Садочок. Школа. Університет. Роль дитини, роль батьків у соціальних інститутах становлення особистості дитини.

Особливістю арт-терапевтичних технік є те, що вони містять в собі як діагностичний складник, у той же час терапевтичний, трансформаційний та коучинговий аспект, тобто заклик до дії (див. додаток Г).

Основним завданням арт-коучингу, як і в класичному коучингу, є встановлення і досягнення цілей. Різниця полягає в тому, що вирішення життєвих завдань здійснюється за допомогою творчих методів. В арт-терапії робота йде з продуктами несвідомого – символами, кольорами, використанням матеріалом тощо. Вони допомагають розкрити внутрішні переживання, зняти емоційну та фізичну напругу, визначити блоки через інтерпретацію та обробку. Арт-коучинг перетворює їх на конкретні плани та дії.

Момент часу, в який проводиться робота, – це «тут» і «завтра». З минулим мистецький коучинг не працює. Для вирішення цих завдань клієнт повинен бути мотивованим. Без цього ефективність буде прагнути до нуля, і мета не буде досягнута. Арт-коучинг має на меті планування кроків до самовдосконалення та їх реалізацію. Саме тому ми вирішили, що при формуванні усвідомленого батьківства використання коучингових питань буде ефективним підкріпленням до усвідомлених речей. Але разом із тим виникає ризик відсутності мотивації молодих людей до покращення своїх знань, умінь і навичок по темі.

Як висновок вищезазначеного можна сказати, що програма формування усвідомленого батьківства містить в собі як базові питання і теми, що освітлюють його суть, наприклад: відносини між подружжям, стилі виховання дитини, відповідальність ставлення до сімейного життя, так і питання про які дослідники згадують набагато рідше: мета сім'ї, ресурсність батьків, відпочинок, табу сімейного виховання та ін. Учасники визнають глибину та ефективність арт-терапії як методу дослідження.

2.3. Перевірка ефективності впровадженої програми

Для перевірки ефективності проведеної роботи було використано ті самі методи діагностики, що й на констатувальному етапі. Попереднє опитування та спостереження показало наявність певних позитивних змін у ступені сформованості усвідомленого батьківства серед молоді.

Загальне сприйняття проблеми усвідомленого батьківства було актуалізовано – молодь з більшим інтересом ставилась до питань майбутнього батьківства, їм було цікаво уявляти себе мамою чи батьком. До початку експерименту багато з них не надто замислювались над питаннями усвідомленого чи відповідального батьківства.

В цілому, більше всього змінилися показники за першим критерієм – усвідомленість. На нашу думку, це можна вважати позитивним початком на шляху до дійсно усвідомленого батьківства та кроком в усвідомлене життя в цілому.

Отже, за першим критерієм (усвідомленість) дослідження рівня володіння інформацією, розуміння сутності батьківства та відповідальності за нього, – показало наступні результати: високий рівень виявлено вже у 40 % респондентів, що на 5 % більше ніж на констатувальному етапі; середній рівень – у 37 %, що на 17 % більше, ніж на попередньому етапі; низький рівень – у 23 %, що на 22 % менше, ніж на констатувальному етапі. Отримані дані представлено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Порівняння результатів КЕ та ФЕ за першим критерієм, у %

Рівні	Констатувальний етап	Формувальний етап	Різниця
Високий	35,0 %	40,0 %	+ 5 %
Середній	20,0 %	37,0 %	+ 17 %
Низький	45,0 %	23,0 %	- 22 %

Дослідження за другим критерієм (емоційно-оцінний, показники: емоційно-позитивне ставлення до сім'ї, мотивація на її створення, оцінка норм і

правил її ефективної життєдіяльності відбувалось за допомогою опитування та техніки з використанням метафоричних асоціативних карт «Розташування».

Опитування показало, що високий рівень емоційно-позитивного ставлення до сім'ї мають 95 % респондентів, 5 % мають нейтральне ставлення, респондентів із негативним ставленням до сім'ї не з'явилось. Високий рівень мотивації на створення сім'ї мають 55 % опитуваних, середній рівень – 39 %, низький – 6 %, але низький відсоток складає таку цифру не через небажання створити свою сім'ю, а через неготовність створювати її найближчим часом.

Отже, за другим критерієм відповіді розподілились наступним чином (табл. 2.5.).

Таблиця 2.5.

Рівні сформованості усвідомленого батьківства, за критерієм «емоційно-оцінний компонент», у %

Рівні	Результати опитування	Результати проєктивної методики	Середні значення за критерієм
Високий	51,0 %	43,0 %	47,0 %
Середній	46,0 %	48,0 %	47,0 %
Низький	3,0 %	9,0 %	6,0 %

Отже, за другим критерієм, високий рівень виявлено тепер у 47 % респондентів, що на 5 % більше ніж на констатувальному етапі; середній рівень – у 47 %, що на 2,25 % менше, ніж на попередньому етапі; низький рівень у 6 %, що на 2,75 % менше ніж на констатувальному етапі. Це свідчить про суттєві якісні зміни у позитивному настрої, мотивації на створення власної сім'ї.

Дослідження за третім критерієм (поведінковий компонент – показники: уміння застосовувати наявні знання, ставлення і дотримання норм й правил взаємодії із членами родини на основі взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємопідтримки як реальних основ функціонування сім'ї проводилось за допомогою спостереження, створення ситуацій та проєктивної методики. Отже,

за третім критерієм отримано наступні результати (табл. 2.6.).

Таблиця 2.6.

Рівні сформованості усвідомленого батьківства, за критерієм
«поведінковий компонент», у %

Рівні	Результати створених ситуацій	Результати проєктивної методики	Результати спостереження	Середні значення за критерієм
Високий	21,0 %	10,0 %	10,0 %	13,6 %
Середній	75,0 %	77,0 %	62,0 %	71,3 %
Низький	4,0 %	13,0 %	28,0 %	15,0 %

Як бачимо з таблиці, високий рівень притаманний вже 13,6 % респондентів, що на 6,3 % більше, ніж на попередньому етапі; середній рівень виявлено у 71,3 % респондентів, що на 6 % менше, ніж констатувальному етапі; низький рівень виявлено у 15 % респондентів, що на 0,03 % менше, ніж на констатувальному етапі експерименту. Отримані дані свідчать про ефективність проведеної роботи щодо поведінкового компоненту усвідомленого батьківства.

Такий результат є значимим, якщо вважати це початком шляху до усвідомленого батьківства.

Узагальнюючи результати формувального експерименту, визначили середні значення за всіма критеріями для того, щоб представити всі дані разом (табл. 2.7.).

За результатами формувального етапу експерименту, високий рівень сформованості усвідомленого батьківства виявлено вже у 33,5 % респондентів, що на 5,4 % більше, ніж на констатувальному етапі; середній рівень виявлено у 51,7 % респондентів, що на 2,9 % менше, ніж на констатувальному етапі експерименту; низький рівень – у 14,6 % молоді, що на 8,4 % менше, ніж на попередньому етапі.

Таблиця 2.7.

Рівні сформованості усвідомленого батьківства, формувальний експеримент, у %

Рівні	За першим критерієм «усвідомленість»	За другим критерієм «емоційно-оцінний компонент»	За третім критерієм «поведінковий компонент»	Середні значення
Високий	40,0 %	47,0 %	13,6 %	33,5 %
Середній	37,0 %	47,0 %	71,3 %	51,7 %
Низький	23,0 %	6,0 %	15,0 %	14,6 %

Для наочності результатів дані порівняння констатувального та формувального етапів експерименту представлено на рисунку 2.8.

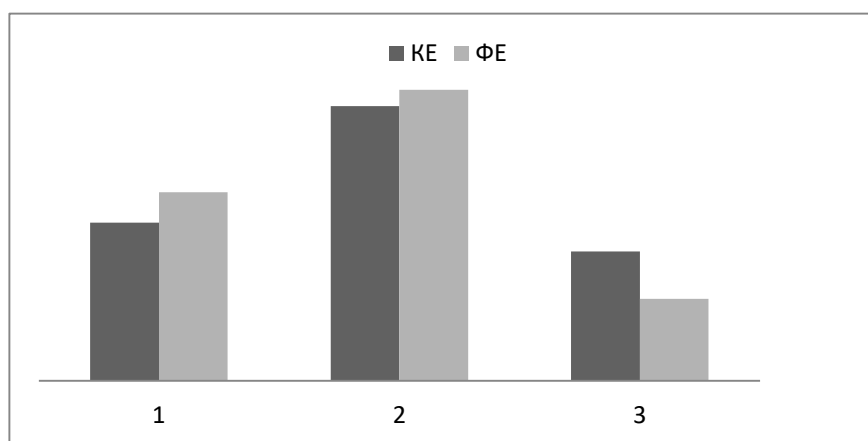

Рисунок 2.8. – Порівняння даних KE та ФЕ

Отже, за результатами контрольного етапу експерименту простежуються явні позитивні зміни: загальні рівні сформованості установки на усвідомлене батьківство підвищилися. Найбільш суттєві зміни відбулися завдяки переходу респондентів з середнього на високий рівень, та з низького на середній.

На нашу думку, формування усвідомленого батьківства у молоді методами арт-терапії дало найголовніший результат у тому, що вони почали усвідомлювати важливість власної особистості, важливість відповідального ставлення до створення сім'ї. Багато учасників у висновках написали, що вони

зрозуміли, що не готові стати батьками найближчим часом. Проте це не означає, що вони стали відноситись до батьківства негативно. Навпаки, тепер учасники дійшли висновку, що перед будуванням позитивного батьківства необхідно вибудувати себе: зрости над собою.

Таким чином, обґрунтовано та впроваджено програму з формування усвідомленого батьківства у молоді. Метою програми стало підвищення рівня сформованості установки на усвідомлене батьківство. Визначено вихідний рівень сформованості усвідомленого батьківства у студентів. За результатами констатувального експерименту, високий рівень сформованості усвідомленого батьківства виявлено у 28,1 % респондентів; середній рівень – у 48,8 %; низький – у 23 % молоді.

ВИСНОВКИ

Вивчення проблеми формування усвідомленого батьківства у молоді з дозволило зробити наступні висновки.

Актуальність обраної теми зумовлюється недостатньою увагою науковців і практиків до проблеми формування усвідомленого батьківства методами арт-терапії. Усвідомлене батьківство – одна з найбільш складних і мало розроблених галузей сучасної науки. Простежується тенденція падіння престижу материнства і батьківства, згасання батьківської ініціативи, кардинальна зміна демографічної поведінки, що викликає серйозну стурбованість.

Проведене теоретичне дослідження дозволило визначити сутність поняття «усвідомлене батьківство», під яким розуміємо усвідомлене батьківство як взаємозацікавлений батьками процес виховання дитини з пошуком найоптимальніших методів впливу на неї для повноцінного, гармонійного розвитку на всіх етапах її життя. Батьки слугують прикладом своїй дитині в усьому, тому мають формувати поважливі та гармонійні стосунки і між собою.

Усвідомлене батьківство є динамічною структурою, яка включає батьківські установки, батьківську відповідальність, педагогічні знання і уміння батьків, стиль сімейного виховання. Шляхом статевого виховання у молоді закладаються основи майбутніх гармонійних шлюбних стосунків - важливого фактора повноцінної сім'ї, високої активності в соціальному плані та передумови формування усвідомленого батьківства у представників обох статей.

Надано характеристику особливостей формування усвідомленого батьківства молоді: це цілеспрямована системна діяльність, яка передбачає створення спеціальних умов, що сприяють виробленню та удосконаленню когнітивної, емоційної та операційної складових батьківства, а також

особистісної позиції молоді щодо майбутнього батьківства для створення сприятливих умов гармонійного розвитку дитини.

У науці відзначається, що основними завданнями формування навичок усвідомленого батьківства є: ознайомлення молоді з сутністю батьківства та усвідомленого батьківства; формування відповідального ставлення до виконання ролей батька/матері та батьківських функцій; формування культури поведінки та спілкування між юнаками та дівчатами; ознайомлення молоді із стилями батьківської поведінки та ознайомлення з можливими наслідками батьківства у ранньому віці.

Розглянуто вплив арт-терапії як засобу формування усвідомленого батьківства. Л. Фірсова виділяє, що арт-терапія адекватна у використанні для розв'язання проблем комунікативної компетентності, розвитку внутрішньосімейної взаємодії, психічної і гендерної ідентичності членів сім'ї, формування зрілих чоловічих і жіночих структур особистості в подружніх парах, підвищення самооцінки, активності, впевненості в поведінці. Основний акцент в арт-терапії сім'ї робиться на вивчення структурно-функціональних особливостей сім'ї – на проникності її зовнішніх (особистих) меж. Спостерігаючи за цими межами і використовуючи різні акціальні втручання, соціальний педагог може підсилювати або, навпаки, знижувати їхню проникність.

Обґрунтовано та впроваджено програму з формування усвідомленого батьківства методами арт-терапії в умовах Запорізького національного університету. Метою програми було підвищення рівня сформованості усвідомленого батьківства у молоді. Завдання програми передбачали надання всебічної інформації щодо питань батьківства, відповідального ставлення до батьківства, стилів виховання дитини; формування позитивної емоційної установки на усвідомлене батьківство; розвиток практичних навичок щодо відповідального батьківства.

Основні напрями програми: безпосередня робота з молоддю. Безпосередня робота з молоддю включала курс занять у вигляді відео-

марафону, спрямованих на формування усвідомленого батьківства; створення пам'яток відповідного змісту.

Розробка програми не обмежувалася арт-терапевтичними засобами формування усвідомленого батьківства, а включала й соціально-педагогічні напрями виховання.

Перевірка ефективності проведеної роботи показала певні позитивні зміни. За результатами формувального експерименту, високий рівень сформованості усвідомленого батьківства виявлено вже у 33,5 % респондентів, що на 5,4 % більше, ніж на констатувальному етапі; середній рівень – 51,7 % молоді, що на 2,9 % менше, ніж на констатувальному етапі; низький – у 14,6 % молоді, що на 8,4 % менше, ніж на попередньому етапі.

Таким чином, мету дослідження досягнуто, ефективність формування усвідомленого батьківства з використанням арт-терапії підтверджено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Т. В. Психология современной семьи : монография. Санкт-Петербург : Издательство Речь, 2005. 436 с.
2. Арт-терапия / под ред. А. И. Копытина. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 320 с.
3. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. URL : www.politik.org.ua.pfv.php
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях : навч. посібник. Київ : Логос, 2003. 234 с.
5. Бех И. Д. Нравственность личности: стратегия становления : монография. Ровно : РИО, 1991. 345 с.
6. Бизяева А. А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя : автореф. дисс. ... канд. психол. наук. Санкт-Петербург. 1993. 22 с.
7. Боришевський М. І Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості. *Початкова школа*. 1995. № 2. С. 22-26.
8. Братусь І., Гулевська А., Лях Т. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини : методичні матеріали. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 5. С. 34-38.
9. Буніна Л. М. Усвідомлене батьківство як соціально-педагогічне явище. *Вісник Луганського держ. пед. університету ім. Тараса Шевченка : Педагогічні науки*. 2003. № 7. С. 14-20.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Г. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
11. Винникот Д. В. Разговор с родителями. Москва : Независимая фирма «Класс». 2007. 96 с.
12. Вознесенська О. Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога : навч.-

- метод. посіб. Київ : Педагогіка. 2007. 120 с.
13. Вознесенська О.Л. Особливості арт-терапії як методу. *Психолог.* 2005. № 39. С.36-42.
 14. Вязнікова О. В. Формування навичок усвідомленого батьківства у старшокласників. *Психологічна газета.* 2006. № 16. С. 2-3.
 15. Говорун Т. В., Кравець В. П., Кікінеджи О. М., Кізь О. Б. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства : навчальний посібник. Тернопіль : Богдан. 2004. 144 с.
 16. Горностай П. П. Рольова теорія особистості: теоретичні аспекти та практичні апікації. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України.* 2005. Вип. 26. С. 391-395.
 17. Дзюбо Л. Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання. *Психолог.* 2005. № 28. С. 18-20.
 18. Дружинин В. Н. Психология семьи : учеб. пособ. Екатеринбург : Наука, 2000. 136 с.
 19. Інтегровані соціальні служби : теорія, практика, інновації : навч.-метод. Комплекс / упоряд. : О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, З. П. Кияниця, та ін. / за заг. ред. І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
 20. Кант І. Метафізика нравов в двух частях. URL : <https://www.labyrinth.ru/books/135278/>
 21. Кисилева М. В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 336 с.
 22. Ковальчук Л. Система родинного виховання дітей у педагогічній спадщині А. Макаренка : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 140 с.
 23. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навчальний посібник. Тернопіль : Джура. 2003. 416 с.
 24. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. Київ : Академія. 2001. 244 с.
 25. Кравченко Т. В. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні

- рекомендації для соціальних працівників. Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. Київ : Дежсоцслужба, 2005. 100 с.
26. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии : подходы, диагностика, система занятий : учеб. пособ. Санкт Петербург : Речь, 2003. 256 с.
27. Лукашук-Федик С. В. Репродуктивна культура особистості : навч. посібник. Тернопіль : Астон, 2004. 176 с.
28. Майерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс : учеб. пособ. Санкт Петербург : Прайм Еврознак, 2002. 512 с.
29. Макаренко А. С. Книга для батьків. Київ : Радянська школа, 1972. 260 с.
30. Мезеря И.В. Культура отношений полов и воспитание личности семьянина. Луганск: Альма-матер, 2003. 304 с.
31. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за заг. ред. Г. М. Лактіонової. Київ : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд. 2006. 96 с.
32. Молодая семья : проблемы и перспективы социальной поддержки: монография / под общей редакцией Е. В. Жижко и С. Д. Чигановой. Красноярск : РУМЦ ЮО, 2005. 300 с.
33. Муздыбаев К. Психология ответственности : учеб. пособ. / под ред. В. Е. Семенова. Ленинград : Наука, 1983. 240 с.
34. Насонова О. Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах. *Психологія розвитку дитини*. 1996. № 2. С. 86-70.
35. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства : монография. Москва : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. 319 с.
36. Овчарова Р. В. Психология родительства : учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведен. Москва : Академия. 2000. 368 с.
37. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен : учеб. пособ. Москва : Московский психолого-социальный институт. 2006. 496 с.
38. Островська Н. О. Основні складові соціально-педагогічної діяльності щодо формування усвідомленого батьківства молоді. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки.

2012. № 16 (251). С. 115-122.
39. Педагогическое наследие Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Москва : Педагогика. 1988. 416 с. URL : <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjY>
 40. Педагогічний словник для молодих батьків / укл. Педанов А. Л. Київ : ДЦССМ, 2002. 348 с.
 41. Перлз Ф. Опыты психологии самопознания. URL : https://royallib.com/book/perlz_frederik/opiti_psihologii_samopoznaniya.html
 42. Підготовка молоді до сімейного життя : зб. теорет. та метод. матеріалів для працівників соц. служб для молоді / заг. ред. З. Г. Зайцева. Київ : УДЦССМ, 1999. 56 с.
 43. Підлипна Л. В. Психотерапія мистецтвом. *Психологічна газета*. 2008. № 5. 10-32 с.
 44. Побірченко Н. С. Пора дитинства в етнографічній спадщині членів українських громад (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : монографія. Київ : Науковий Світ. 2000. 999 с.
 45. Права дитини : від витоків до сьогодення : збірник текстів, методичних та інформаційних матеріалів. Київ : Либідь, 2002. 277 с. URL : <https://bashtanskaotg.gov.ua/news/prava-lyudini-vid-vitokiv-do-sogodennya>
 46. Практикум по арт-терапии / под ред. А. И. Копытина. Санкт-Петербург : Питер. 2001. 448 с.
 47. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : учебное пособие для студ. высш. учеб. завед. Е. И. Артамонова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зырянова и др. / под ред. Е. Г. Силяевой. Москва : Академия. 2004. 192 с.
 48. Психологічна допомога сім'ї : навч. посіб. / за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 1988. 156 с.
 49. Рассказова О. І. Гендерний аудит освітнього середовища педагогічного ВНЗ як інноваційна форма імплементації гендерного компонента у вищу

- освіту. О. І. Рассказова, Ю. І. Чернецька, О. І. Онипченко / за заг. ред. Т. О. Дороніной. Кривий Ріг : ВЦ КГП ДВНЗ «КНУ», 2015. 136 с.
50. Рибалка О. Я. Виховання у підлітків культури між статевих стосунків (спецкурс для студентів біологічних факультетів). Полтава : Слово, 2007. 136 с.
51. Рибалка О. Я. Особливості статевого виховання дітей у сучасній сім'ї. *Вісник ПДПУ імені В. Г. Короленка*. 2008. Вип. 5. С. 219-223.
52. Роджерс К. О групповой психотерапии / пер. с англ. М. Самойловой. Москва : Гиль-Эсталь, 1993. 343 с.
53. Сатир В. Вы и ваша семья. Руководство по личностному росту : пер. англ. Г. Ивановой. Москва : Эксмо-Пресс. 2000. 244 с.
54. Соціальна робота в Україні : теорія та практика : посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді / за заг. ред. А. Я. Ходорчук. Київ : ДЦССМ. 2002. 172 с.
55. Спиваковская А. С. Психотерапия : игра, детство, семья. Москва : Наука, 2000. 456 с.
56. Старовойтенко Е. Б. Отношение к себе от культурогенеза к индивидуальному развитию. *Психологический журнал Высшей школы экономики*. 2011. № 4. С. 23-28.
57. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками: науково-методичні матеріали для працівників соціальних служб, учителів, соціальних педагогів, студентів педагогічних вузів. Київ : УДЦССМ. 2000. 88 с.
58. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади : методичні матеріали до тренінгу / упоряд. І. В. Братусь та ін. / за заг. ред. Г. М. Лактіонової. Київ : Науковий світ, 2004. 107 с.
59. Уэлсби К. Часть целого : арт-терапия в школе / сост. и общая редакция А. И. Копытина. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 234 с.
60. Фірсова Л. С. Арт-терапія у соціально-педагогічній роботі. *Соціальна*

педагогіка: теорія і практика. 2010. № 3. С. 160-164.

61. Фромм Э. Искусство любви. Минск. 1991. URL : <http://lyubarov.com/upload/files/%D0%.pdf>.1991.
62. Хломов Д. Н. Арт терапия в гештальте. URL : http://www.koob.ru/hlomov/geshtalt_2012_art_terapiya_v_Geshtalte
63. Шишковская А. В. Теоретические представления об образе физического «Я» в психологии. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-predstavleniya-ob-obraze-fizicheskogoya-v-psihologii>
64. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Питер. 2001. 368 с.
65. Педагогическая психология : психологический словарь / сост. В.К.Мульдаров, И.М. Кондаков. URL : <http://www.mtu-net.ru/psi/>
66. Психологическая библиотека Киевского Фонда содействия развитию психической культуры. URL : <http://psylib.org.ua/>
67. Підготовка молоді до сімейного життя та відповідального батьківства Олексюк О. Є. Миколаїв. 2018. 128 с. URL : <http://www.zdespomogut.Su/content/0/read38.litml>
68. Janoff-Bulman R. Shattered assumptions : toward a new psychology of trauma. New York : Free Press, 1992. 289 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Вміння контактувати із дитиною

1. На ваш погляд, найбільша проблема перехідного віку полягає в тому, що дитина
 - а) перестає прислухатися до думки батьків;
 - б) може потрапити в погану компанію;
 - в) починає усвідомлювати себе як самостійну особистість.
2. Згадуючи своє дитинство, ви б розповідали своїй дитині
 - а) про те, що добре вчилися;
 - б) про схожі проблеми і способи їх вирішення;
 - в) кумедні випадки.
3. Скільки необхідно проводити часу в день з дитиною, розмовляючи про його справах?
 - а) не більше години;
 - б) близько 2 годин;
 - в) більше 2 годин.
4. Учитель скаржиться на поведінку дитини, в той час як син або дочка самі стверджують, що винуватцем події є їх однокласник. Ваші дії
 - а) насварити дитину, тому що вчитель не стане скаржитися безпричинно;
 - б) встанете на сторону сина або дочки і будете звинувачувати однокласника;
 - в) будинки докладно розпитайте дитину і поясніть йому, чому вчитель вважав його винним.
5. Яких проблем підліткового віку ви боїтеся найбільше?
 - а) відчуження;

- б) вживання алкоголю і наркотиків;
 - в) ранніх статевих контактів.
6. В якому віці потрібно починати розмовляти з дитиною про секс?
- а) з 12 років;
 - б) з 14 років;
 - в) коли він сам почне ставити питання.
7. Дитина визнається, що дівчинка (хлопчик), яка (-ий) йому подобається, не відповідає взаємністю. Що ви йому скажіть?
- а) запропонуйте трохи змінити зовнішність, вести себе більш відкрито і дружелюбно;
 - б) заспокоїте, що в його житті ще буде багато інших дівчаток (хлопчиків), в сто раз краще;
 - в) постараетесь відвернути дитини від сумних думок і переживань.
8. Дитина навідріз відмовляється займатися в гуртку, який раніше відвідував із задоволенням. Ваші дії?
- а) запропонуйте вибрати йому інше заняття;
 - б) постараетесь переконати продовжити заняття, щоб довести розпочату справу до кінця;
 - в) дорікнете його в ліні і небажання розвивати свій творчий хист.
9. Підліток просить вас відпустити його з друзями в клуб, на дискотеку. Ваша реакція як батька
- а) придумаете слушний привід, через який дитині доведеться відкласти зустріч з друзями;
 - б) поговорите з ним про небезпечні спокуси, які таять в собі клуби, і забороніть відвідувати подібні місця до 18 років;
 - в) відпустіть за умови, що дитина буде «виходити на зв'язок» в обумовлений час.
10. Підліток вважає себе непривабливим через вугрів. Як його можна заспокоїти?
- а) звернути увагу на його виразні очі і красиву форму носа;

- б) сказати, що це тимчасове явище, і у всіх підлітків бувають прищі;
- в) зібрати інформацію про існуючі косметичних засобів боротьби з вуграми і пообіцяти купити їх.

11. Ви виявили, що від куртки дитини пахне тютюном. Що ви зробите?

- а) будите шукати сигарети в кишенях його куртки;
- б) строго запитаете, чи не почав дитина курити;
- в) заведете розмову про те, що багато підлітків рано починають палити, і як би ненароком запитаете, чи немає таких серед його друзів, і як він сам ставиться до куріння.

12. Ви побачили особистий щоденник, в якому дитина описує свій сексуальний досвід ...

- а) визнаєте, що читали щоденник, і висловіть своє занепокоєння;
- б) при нагоді заведете розмову про контрацепцію;
- в) викличте дитини на відверту розмову, щоб детально розібратися в ситуації.

13. Якщо вам не подобається хтось з друзів дитини, ви б ...

- а) просили його менше спілкуватися з цим одним;
- б) не дозволяли запрошувати одного до вас додому;
- в) відверто висловлювали свою думку про нього.

14. Що ви скажіть дитині, якщо почуєте, як він грубить бабусі?

- а) «Як ти розмовляєш з бабусею?!»;
- б) «Що у вас сталося?»;
- в) «Будь ласка, не ображай бабусю!»

Додаток Б

Вікові особливості розвитку дитини

1. Провідною діяльністю молодшого школяра є:
 - а) спілкування; б) вчення; в) гра; г) працю.
2. Чи обов'язково оцінювати результати навчання відміткою:
 - а) так, б) немає.
3. У структуру навчальної діяльності входять:
 - а) навчальна задача;
 - б) конкретно-практичне завдання;
 - в) навчальні дії;
 - г) проблемна ситуація;
 - д) відмітка;
 - е) оцінка;
 - ж) самоконтроль;
 - з) кооперація з однолітками;
 - і) самооцінка.
4. Мотивами навчання молодшого школяра є:
 - а) самоствердження;
 - б) отримання похвали;
 - в) бажання бути кимось;
 - д) інтерес до знань взагалі;
 - е) самоосвіта;
 - ж) самовдосконалення.
5. Індивідуальний підхід - це:
 - а) пристосування до можливостей школярів;
 - б) очікування змін;
 - в) активний вплив з урахуванням можливостей.

Інструкція: в завданнях 6-10 додайте відсутню слово.

6. Спад інтересу до навчання відбувається через пересиченість роллю учня і несформованості _____ мотивів.
7. Основні види труднощі адаптації першокласника пов'язані з засвоєнням правил поведінки, з особливостями взаємин з _____, з _____, з батьками, з відношенням до _____.
8. У навчанні першокласника більш істотно використовувати психологічні можливості _____, ніж _____.
9. Пізнавальні психічні процеси в молодшому шкільному віці в порівнянні з дошкільним стають більш _____.
10. Головною причиною негативних емоційних станів є протиріччя між _____ та можливістю їх задоволення.
11. Крім зазначених нижче причин труднощів у навчанні молодших школярів вкажіть ще які-небудь:
- а) лінь;
 - б) неухважність;
 - в) неуспешність;
 - г) некерованість;
 - Д) _____ свій варіант
12. Основою оцінок першокласниками один одного є (розташуйте в порядку значимості):
- а) оцінка батьками;
 - б) оцінка учителем;
 - в) оцінка товаришами;
 - г) оцінка дорослими.
13. Вкажіть психологічні новоутворення в молодшому шкільному віці:
- а) довільність психічних процесів;
 - б) орієнтація на результат діяльності;
 - в) внутрішній план дії;
 - г) виникнення пізнавальних потреб;
 - д) рефлексія;

е) самоконтроль.

14. Формуванню позитивного ставлення до праці молодшого школяра особливо сприяють (розташуйте в порядку значимості):

- а) мотивація;
- б) знання цілей діяльності;
- в) колективність роботи;
- г) оцінка учителем;
- д) оцінка товаришів;
- е) радість праці.

15. Ігрова діяльність є засобом (встановіть відповідність):

- а) психічного розвитку та активізації діяльності;
- б) активізації діяльності та психічного розвитку;
- в) пізнання навколишньої дійсності;
- г) освоєння ролей;
- д) зміни позиції дитини.

1. У дошкільному віці _____? (Впишіть букви)

2. У молодшому шкільному віці _____? (Літери)

16. Виберіть основні ознаки уваги молодшого школяра:

- а) переважає мимовільне;
- б) переважає довільне;
- в) розвивається мимовільне;
- г) розвивається довільне.

17. Основні властивості уваги молодшого школяра (підкресліть правильні відповіді):

Обсяг: 2-3 об'єкти; 3-4 об'єкта; 5-6 об'єктів.

Розподіл: слабке; середнє; гарне.

Перемикання: важке; середнє; легке.

Стійкість: висока; середня; слабка.

18. Основні особливості сприйняття молодшого школяра (виберіть відповідні ознаки):

- а) визначаються особливостями предмета;
- б) визначаються особливостями цілей;
- в) визначаються впізнавання предмета;
- г) диференційованість сприйняття погана;
- д) диференційованість сприйняття хороша;
- е) ситуативність сприйняття предмета;
- ж) емоційність велика;
- з) емоційність невелика.

19. Встановіть відповідність.

Основні компоненти навчальної діяльності молодшого школяра

- 1. Навчальна завдання.
- 2. Навчальний дію.
- 3. Дії самоконтролю.
- 4. Дії оцінки.

Характеристики:

- а) правильно чи що?
- б) чи досяг результату?
- в) що освоїти?
- г) що зробити?

20. Встановіть відповідність.

Діти, які прийшли в школу:

- 1. Передчасно.
- 2. З запізненням.

показники

- а) гра на 1-му плані;
- б) гра на 2-му плані;
- в) продуктивно-значуща діяльність;
- г) необ'єктивна самооцінка готовності до школи;
- д) бажання стати школярем.

21. Особливості пам'яті молодшого школяра (виберіть відповідні ознаки):

- а) довільне запам'ятовування абсолютно;
- б) довільне запам'ятовування недосконале;
- в) важливість емоційності досліджуваного матеріалу;
- г) використання прийомів запам'ятовування;
- д) осмисленість запам'ятовування велика;
- е) швидке запам'ятовування матеріалу, що викликає яскраві образи.

22. Встановіть відповідність.

Емоційне життя молодшого школяра:

1. Нормальні прояви.

2. Тривожність.

показники:

- а) життєрадісність;
- б) веселість;
- в) галасливість;
- г) грубість;
- д) бадьорість;
- е) емоційна нестійкість;
- ж) безпосередність.

23. Відмітьте найбільш значущі відповіді.

Дієвість моральних почуттів у молодшому шкільному віці визначається:

- а) словами; б) вчинками; в) справами; г) переживаннями.

24. Оптимально естетичні почуття в молодшому шкільному віці розвиваються при (розставте судження в порядку їх значимості):

- а) сприйнятті окремих творів мистецтва;
- б) вираженні власних емоційних відносин;
- в) власної образотворчої діяльності.

25. Інтелектуальні почуття в молодшому шкільному віці розвиваються як потреба при (відзначте три найбільш значущих відповіді):

- а) правильної організації навчання;
- б) правильної організації виховання;

- в) самостійних заняттях;
- г) вивчення фактів;
- д) розумінні причин явищ;
- е) розгляданні художніх творів.

26. Встановіть відповідність.

Потреби молодшого школяра

1. Сформовані до вступу до школи.

2. Розвиваються в школі.

показники:

- а) бути кращим учнем;
- б) спілкуватися з учителем;
- в) спілкуватися з товаришами;
- г) грати;
- д) рухатися;
- е) мати соціальну роль;
- ж) гарна оцінка;
- з) зовнішні враження;
- і) схвалення;
- к) виконувати вимоги вчителя.

27. Подання молодшого школяра про себе, його самооцінка формує і відповідне ставлення до себе (встановіть правильну відповідність):

1. Адекватне і стійке.

2. Неадекватне і нестійке.

3. Пов'язане з оцінками інших.

показники:

- а) утруднення в аналізі своїх вчинків;
- б) мале число усвідомлюваних якостей;
- в) необхідність в керівництві по формуванню навичок самоконтролю;
- г) відсутність прагнення заглянути в свій внутрішній світ;
- д) здатність аналізувати свої вчинки;

- е) нестійкість уявлень про себе;
- ж) орієнтованість на знання про себе більше, ніж на оцінки дорослих;
- з) самооцінка неадекватна;
- і) здатність швидко навчатися навичкам самоконтролю;
- к) слабка орієнтація на свої можливості.

28. Самооцінка молодшого школяра залежить від його успіхів у навчальній діяльності (вказіть можливі симптоми):

1. При високій успішності.
2. При низькій успішності.
 - а) підвищення самооцінки;
 - б) зниження самооцінки;
 - в) впевненість в своїх силах;
 - г) невпевненість в своїх силах;
 - д) тривожність;
 - е) зверхність по відношенню до однолітків;
 - ж) погане самопочуття серед однолітків;
 - з) насторожене ставлення до дорослих.

29. Формування і коригування самооцінки молодшого школяра відбуваються (вказіть можливі симптоми):

1. У навчальній діяльності.
2. У спілкуванні з однолітками.
 - а) при оцінюванні знань учителем;
 - б) при оцінюванні особистості;
 - в) при самоконтролі;
 - г) при соціальному статусі.

30. Положення учня в групі молодшого шкільного віку може бути (виберіть можливі симптоми):

1. Сприятливе.
2. Несприятливий.
 - а) з бажанням ходять в школу;

- б) йде в школу з небажанням;
- в) проявляє активність у навчальній діяльності;
- г) позитивно ставиться до групи;
- д) проявляє недобррозичливість;
- е) проявляє активність поза школою;
- ж) демонструє свою незалежність.

31. Положення учня в системі міжособистісних відносин складається в 1-2 класах (відзначте правильні судження):

- а) є стійким протягом наступних років навчання;
- б) може легко змінюватися;
- в) впливає на психічний розвиток учня;
- г) впливає на ставлення учня до групи;
- д) впливає на ставлення до школи;
- е) впливає на соціальний розвиток учня;
- ж) залежить від ставлення батьків до класу;
- з) залежить від бажань самого учня.

Додаток В

Психофізіологічні особливості дитини

1. Психофізіологічні, психологічні та соціально-психологічні зміни, які відбуваються в психіці людини - це вік
 - а) соціальний
 - б) психологічний
 - в) енергетичний
 - г) суб'єктивний
2. Вік окремої людини, починаючи з моменту зачаття і до кінця життя - це вік
 - а) біологічний
 - б) хронологічний
 - в) професійний
 - г) соціальний
3. Функція руху, спрямована на зовнішній світ, - це функція
 - а) тоническая
 - б) рефлексивна
 - в) кінетична
 - г) регулятивна
4. Встановіть правильну послідовність періодів онтогенезу, по Д.Б. Ельконіну: 1) раніше дитинство 2) дитинство 3) отрочество
 - а) 1,2,3
 - б) 2,3,1
 - в) 3,2,1
 - г) 1,3,2
5. Закономірна і необхідна залежність психічних явищ від що породжують їх факторів -це
 - а) еволюціонізм

- б) детермінізм
 - в) функціоналізм
 - г) егоцентризм
6. Історія індивідуального розвитку особистості - це
- а) життєвий цикл
 - б) життєвий шлях
 - в) спосіб життя
 - г) стиль життя
7. Закон психічного розвитку, згідно з яким кожна сторона в психіці має свій оптимальний період розвитку, - це закон
- а) метаморфози
 - б) нерівномірності вікового розвитку
 - в) біогенетичний
 - г) розвитку вищих психічних функцій
8. Пасивне пристосування до середовища - це
- а) акомодация
 - б) соціалізація
 - в) асиміляція
 - г) фрустрація
9. Стисла форма дії, по Ж.Пиаже, - це
- а) емоція
 - б) мова
 - в) операція
 - г) думка
10. Особливі, щодо нетривалі за часом (до року (?)) Періоди онтогенезу, що характеризуються різкими психологічними змінами, - це вікові
- а) особливості
 - б) новоутворення
 - в) кризи
 - г) властивості

11. Відстань між рівнем актуального розвитку дитини і рівнем можливого розвитку - це
- а) зона найближчого розвитку
 - б) криза розвитку
 - в) новоутворення розвитку
 - г) зона актуального розвитку
12. Якісні зміни, поява новоутворень, нових механізмів, нових процесів, нових структур - це
- а) зростання
 - б) розвиток
 - в) вдосконалення
 - г) дозрівання
13. Процес цілеспрямованої передачі суспільно-історичного досвіду, а так само організація формування знань, умінь, навичок - це
- а) навчання
 - б) засвоєння
 - в) тренування
 - г) навчення
14. Залежність розвитку психіки від предметних дій - це детермінізм
- а) механічний
 - б) психологічний
 - в) діяльнісний
 - г) біологічний
15. Закон навчання, згідно з яким при інших рівних умовах реакція на ситуацію зв'язується з нею пропорційно частоті повторень зв'язків і їх силі
- а) готовності
 - б) вправи
 - в) суміжності в часі
 - г) підкріплення
16. Індивідуальний розвиток людини, яке починається з моменту зачаття і

завершується кінцем життя, - це

- а) ікрогенез
- б) філогенез
- в) антропогенез
- г) онтогенез

17. Процес і результат придбання індивідуального досвіду на основі законів вправи, готовності, суміжності в часі і підкріплення - це

- а) вчення
- б) навчення
- в) навчання
- г) засвоєння

18. Розуміння ходу життя у вигляді постійного кругообігу, подібного порами року, - це

- а) життєвий стиль
- б) життєвий цикл
- в) час життя
- г) життєвий шлях

19. Закономірність вікового психічного розвитку, що характеризується властивим певному віку оптимальним поєднанням умов для розвитку певних психічних властивостей і процесів, - це

- а) сензитивність
- б) варіативність
- в) компенсаторні
- г) спадкоємність

20. Реакція індивіда, спрямована на зміну свого внутрішнього стану, - це

- а) анаболізм
- б) афект
- в) стрес
- г) катаболізм

21. Активне пристосування до середовища - це

- а) акомодация
- б) організація
- в) соціалізація
- г) асиміляція

22. Вивчення особистості в різних видах діяльності - це

- а) самоспостереження
- б) близнецовий метод
- в) метод узагальнення незалежних характеристик
- г) метод тестування

23. Закон психічного розвитку, згідно з яким розвиток є ланцюг якісних змін, - це закон

- а) біогенетичний
- б) метаморфози
- в) готовності
- г) складної організації розвитку в часі

24. Підліток знаходиться в положенні особистості, що належить двом культурам, тобто особистості

- а) двоїстої
- б) рефлексивної
- в) нестійкою
- г) маргінальної

25. За статевий розвиток в підлітковому віці насамперед відповідає гормон

- а) естроген
- б) тестостерон
- в) адреналін
- г) соматотропін

26. Інструмент «психіки, який забезпечує людині орієнтацію в соціальній дійсності, - це

- а) особистісна рефлексія
- б) адекватне спілкування

- в) висока чутливість
 - г) соціальний інтелект
27. Поняття юності як загальної для всіх людей фази розвитку вперше сформульовано
- а) Монтенем
 - б) Руссо
 - в) Спінози
 - г) Декартом
28. За даними Д.Б. Ельконіна, провідною діяльністю підлітка стає
- а) групова діяльність
 - б) інтимно-особистісне спілкування
 - в) ділове спілкування
 - г) колективне взаємодія
29. Основним внутрішнім важелем саморегуляції є
- а) самооцінка
 - б) мотивація
 - в) рефлексія
 - г) самосвідомість
30. Подовження тіла стимулюється в основному гармонії зростання, який називається
- а) тестостероном
 - б) соматотропином
 - в) адреналіном
 - г) естрогеном
31. Бажання підлітка зрозуміти, який він насправді, відкриваючи для себе свій внутрішній світ, - це
- а) самовиховання
 - б) емансипації
 - в) самопізнання
 - г) саморегуляції

32. Першим науковим психологічним працею, присвяченим підліткового і юнацького віку, була двотомна робота

- а) Л.І. Божович
- б) Л.С. Виготського
- в) В.Вунда
- г) Ст.Холл

33. Наука про період розквіту всіх життєвих сил людини - це

- а) акмеології
- б) нейрофізіологія
- в) психологія
- г) геронтологія

34. Здатність розуміти себе, свої власні дії і стану - це

- а) інтимність
- б) креативність
- в) рефлексія
- г) мудрість

35. Потреби в компетентності відносять до потреб

- а) біологічним
- б) ідеальним
- в) соціальним
- г) зоосоціальною

36. Основні типи темпераменту отримали свої назви по тим рідинах, які, згідно з вченням Гіппократа, переважали у людини. Сангвінічний темперамент пов'язаний з переважанням

- а) жовчі
- б) чорної жовчі
- в) слизу
- г) крові

37. Емоції відображають

- а) дійсність

- б) явища, що мають стабільну мотиваційну значимість
- в) предмети і явища реального світу
- г) об'єктивні відносини, в яких знаходяться явища реального світу до потреб організму

38. Чинники, що викликають стрес, називають

- а) стрессорами
- б) причинами
- в) агентами
- г) передумовами

39. Афекти

- а) виникають з вольового початку
- б) виникають у відповідь на вже фактично наступила ситуацію
- в) незалежні від потоку поточних подій
- г) здатні передбачати події, які реально ще не наступили

40. Грецька (або греко-арабська-персько-таджицька) медицина в організмі людини розрізняє чотири основні матерії, кожна з яких відповідає одному з елементів або стихій природи:

- а) кров, лімфа, жовч, тканини
- б) кров, лімфа, жовч, м'язи
- в) кров, лімфа, жовч, чорна жовч
- г) кров, лімфа, жовч, кістки

41. Засіб зберігання і передачі пізнавального, трудового досвіду багатьох поколінь - це

- а) думка
- б) мова
- в) мова
- г) слово

42. Емоція - відображення реальної дійсності в формі

- а) переживань
- б) інстинктів

в) потреб

г) мови

43. В основі темпераменту лежить

а) тип нервової системи

б) нахили

в) характер

г) здатності

44. Ознака, характерний для поняття «акселерація фізичного і психічного розвитку»:

а) спокійне, рівномірне розвиток

б) суперечливе, нерівномірний розвиток

в) прогресуюче прискорений розвиток

г) всі відповіді правильні

45. Яке поняття розкривається в словах Л. С. Виготського: «особливе поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, які є типовими для кожного вікового етапу ... »

а) провідна діяльність

б) соціальна ситуація розвитку

в) Сентизивні період

г) вік

Додаток Г

Техніки програми формування усвідомленого батьківства засобами арт-терапії

Техніка з метафоричними картками

«Хто я? З Ким я? Для чого Я?»

Питання:

1. Хто я? (3 картки)
2. З ким я? (3 картки)
3. Для чого я? (3 картки)

Письмовий висновок.

Техніка мандала-терапії «Хто я?»

Матеріали: лист А4, кольорові олівці.

Інструкція: На білому аркуші намалюйте велике коло (яке вміститься повністю). Заповніть простір кола інтуїтивно на задану тему «Хто я?». Час роботи: 15-20 хв.

Питання до малюнку:

- 1.Розкажи, що ти створив? (вміння презентувати себе)
- 2.Чи подобається тобі малюнок? (відношення до свого творіння та до себе)
- 3.Який колір в малюнку превалює? Про що це для тебе? (індивідуальний показник згідно з асоціацією кольору)
- 4.Розкажи про послідовність намальованих елементів? Що може означати кожен із них для тебе?
- 5.Які твої особисті якості відображує малюнок?
- 6.Чи є ти в малюнку? (де твоє місце?) (якщо людини на малюнку немає (хоч значком якимсь), тоді людина не цікавиться своїм розвитком, не прагне поки до розвитку, не ідентифікує себе у світі). Місце розташування в ідеалі-

посередині.

7.Розкажи про той елемент, що відображує тебе. Який він?

8.Які бажання має елемент, що ідентифікує твоє Я?

9.Хто чи що оточує тебе в малюнку? Як тобі з цим?

10.Малюнок перебуває у статиці чи у динаміці?

11.Чи важливі для тебе тут кордони? Чому?

12.Який елемент є наступним по важливості після головного? Розкажи про нього.

13.Зроби загальний висновок по малюнку, відповідаючи на питання «Хто я?»

Техніка глина-терапії «Хто я?»

Матеріали: шматочок глини, вода, фарби.

Інструкція: Візьміть у руки шматочок глини, познайомтесь із ним, розімніть, погладьте, наповніть своєю енергією. Заплющте очі та зліпіть щонебудь інтуїтивно, думаючи про питання «Хто я?». Просто ліпіть.

Питання:

1.Яка фігура чи образ вийшов ?

2.Чи подобається тобі результат? Чому?

3.Які емоції були із тобою під час процесу ліплення? Як це тебе характеризує?

4.Якими трьома словами можна описати своє творіння? Як це схоже на тебе?

5.Що полюбляє твоя фігурка?

6.Що твоя фігурка не любить?

7.Якого відношення до себе потребує фігурка?

8.Як насправді відносяться до неї?

9.До чого прагне створений образ?

10.Чи вдається їй замислене?

11. Чи має фігурка підтримку від когось? Хто це може бути?
12. Наскільки за відчуттям твоя фігурка є корисною для інших? Про що це для тебе?
13. Де дім твоєї фігурки?
14. Пудсумуй свої відповіді письмовим міні-звітом (декілька речень).
15. Моя видима та прихована сторони? (мандала, карти)

Техніка з метафоричними картами «Я та моя тінь»

Питання:

1. Я дуже добре знаю цю свою сторону (3 картки - поступово)
2. Я здогадуюсь про такі свої сторони (3 картки – поступово)
3. Я не визнаю для себе, що я ... (3 картки – поступово)
4. Люди говорять, що я ... (3 картки - поступово)
5. Люди не здогадуються про мене, що я ... (3 – п)
6. Я нікому не висвітлюю такі теми свого життя (3 – п), тому що ... (3 – п)
7. Якщо людина мені подобається, то я ... (2 к - п)
8. Якщо людина мені не подобається, то я ... (2 к – п)
9. Мій найбільший страх полягає в тому, що ... (1 к)
10. Я можу з ним впоратись таким чином (3 к. з підложкою словом – п)
11. Якщо я не впораюсь зі страхом, то ... (1 к. з підложкою)
12. До своєї тіні я відношусь ... (1 к)

Техніка мандала-терапія «Моя тінь»

Матеріал: аркуш А4, олівці або акварель – за бажанням.

Інструкція: намалуйте велике коло, та заповніть його інтуїтивно за темою «Моя тінь».

Питання:

1. Розкажи про свій витвір
2. Які емоції виникали під час творіння та які виникають зараз, дивлячись на роботу?

3. Чи подобається тобі те, що вийшло?
4. Який елемент чи зона відіграє найзмістовнішу роль на малюнку? Про що це?
5. На твою думку, чи місце всьому тому в твоєму житті? Чому?
6. Чи вмієш ти приймати тіньові сторони інших людей? Чому?
7. Чи хотів би ти прийняття власної тіньової сторони з боку оточення?
8. Які є сильні сторони в тіньовій стороні?
9. В яких справах вона може бути корисною?
10. Запишіть короткий висновок.

Техніка «Мої сильні та слабкі сторони як особистості?» (фольга)

Матеріал: фольга, лист А4 (3 шт.), кольорові олівці.

Інструкція: Створити із фольги форматом приблизно А4 інсталяцію на тему «Моя сильна сторона», створити інсталяцію на тему «Моя слабка сторона». Для кожного витвору на білій бумазі створити безпечний простір. На третьому листочку створити безпечний простір для обох об'єктів.

Питання до роботи:

1. Що було легше зробити свою сильну сторону чи слабку? Чому?
2. Які емоції відчуваєш до обох інсталяцій?
3. В яких стосунках знаходяться твої сторони?
4. Розкажи про створений безпечний простір кожного елемента?
5. Навіщо кожному елементу безпечність?
6. Розкажи про місце, в якому комфортно обом об'єктам.
7. Як ти можеш піклуватись про свою слабку та сильну сторони?
8. Твої висновки.

Техніка «Моє відношення до сімейного життя»

Інструкція: Створіть казковий сюжет на тему «Вікно до сімейного життя» за такою схемою:

«Жив-був ... і була в нього така сім'я...» (знайомство з головним героєм,

місце його перебування, що його оточує)

«Одного разу ...» (опис ситуації)

«Це мало такі наслідки ...»

«Головному герою дуже хотілось ...»

«Зараз «герой» вважає ...»

«Розв'язка» (завершення казки)

Питання до аналізу:

1. Чи подобається тобі казка? (обґрунтуй)
2. На якому моменті хотілось би зацентувати увагу? Чому?
3. Якими є основні потреби головного героя?
4. Чи вдається йому задовольняти їх?
5. Яке ти маєш відношення до героя казки? (які спільності, відмінності)
6. Чи є тобі за що похвалити героя?
7. Щоб хотілось порадити героєві?
8. Твої висновки.

Техніка «Вибір супутника життя»

Питання:

1. При виборі супутника для мене важливо...
2. При виборі супутника для мене НЕ важливо ...
3. Мої принципи у стосунках...
4. Мої табу у стосунках...
5. Важливо, щоб мій обранець мав таке відношення до мене...
6. При виникненні труднощів у стосунках, моя поведінка...
7. При виникненні конфліктів з партнером, я поводжусь...
8. Якщо, я зрозумію, що людина не підходить мені, то...
9. У сексуальних стосунках я відчуваю себе...
10. Для того, щоб я хотіла створити сім'ю, мій партнер повинен
11. Висновки по техніці.

Техніка «Мої сексуальні відносини із чоловіком/дружиною»

Матеріали: пластилін, тісто або глина.

Інструкція: оберіть пластилін приємного для вас кольору. Якщо працюєте з тістом або глиною – колір неважливий.

Прикрийте очі та зліпіть інтуїтивно елемент, що відгукується про «сексуальні відносини».

Питання до витвору:

1. Дайте ім'я своєму творінню.
2. Опишіть, презентуйте те, що вийшло.
3. Яке у вас ставлення до елемента?
4. Яким може бути призначення цього елемента? Де він корисний?
5. Хто може користуватись цим предметом? Хто його хазяїн?
6. Які і потреби у нього (елемента)?
7. Чи потрібен він вам? Навіщо?
8. Як отриманий витвір пов'язаний із сексуальними відносинами?
9. Зробіть висновок.

Техніка «Я та мої батьки»

Матеріал: крупа манна, кіндери (будь які маленькі іграшки, предмети, фігурки, гудзики)

Інструкція: знайомимось тактильно з «пісочно-манним простором». Створіть острів для вас та ваших батьків, за відчуттям. Подивіться на ті предмети, які вам вдалось зібрати для цієї техніки, можливо вони на когось чи на щось будуть схожі для вас. Розставте предмети, які вважаєте потрібним на Острові.

Питання:

1. Яку назву можна дати вашому Острову?
2. Розкажіть про предмети та їх розміщення.
3. Чи комфортно кожному герою на своєму місці?
4. Хто на острові самий : щасливий, сумний, добрий, злий...?

5. Де ви на острові? Як відчувається герой, який Ви?
6. Чого хоче герой, який Ви?
7. Де його розмістити, щоб йому було найкомфортніше?
8. Як відносяться до вашого персонажу інші герої?
9. Чи всім зараз комфортно на острові?
10. Що б дуже хотів робити на острові той хто Ви?
11. Хто б міг допомогти йому в цьому?
12. Якби на острові можливо було створити максимум комфорту, щоб ви додали чи змінили?
13. Як ситуація на острові пов'язана із вашим життям?
14. На які дії вам натякає ця історія?
15. Ваш висновок.

Техніка «Мій досвід контакту із дітьми»

Питання:

1. Якщо виникає спілкування із дитиною, то я... (1к.)
2. Якщо дитина звернулась до мене по допомогу, то я... (1к.)
3. Якщо дитина плаче, то я... (1к.)
5. Найбільше у дітях мене лякає ... (1к.)
6. Найбільше у дітях мене зацікавлює ... (1к.)
7. Пам'ятним для мене був такий контакт з дитиною... (1 к.)
8. Я відчувався так... (1 к.)
9. Висновок.

Техніка «Моя готовність до дитини»

1. Речі, які я готовий виконувати для дитини... (3 – 5 к.)
2. Речі, в яких я маю сумнів, що готовий робити для дитини... (2-4 к.)
3. Речі, які я категорично не готовий робити для дитини ... (1-3 к.)
4. Що зі мною відбувається, коли я уявляю, що в мене дитина ... (1 к.+слово)

- 5.Що зі мною відбувається, коли я уявляю себе батьком (матір'ю)... (1 к.+слово)
- 6.Дитина може викликати такі труднощі ... (1-3 к.)
- 7.Методи, якими я впораюсь із цими труднощами ... (1-3 к.)
- 8.Підтримка кого буде найважливішою для мене при вихованні? (1к.)
- 9.Ступінь моєї готовності приймати власні помилки та виправляти їх (без картки! За відчуттям!)
- 10.Висновки.

Техніка «Моя схильність до діалогу, до пошуку точок розуміння між членами сім'ї»

Матеріали: лист А4, олівці або фарби.

Інструкція: на листочку А4 впишіть велике коло, інтуїтивно створіть малюнок на тему «Діалог в родині».

Питання:

- 1.Розкажіть , що ви створили?
- 2.Хто є персонажами?
- 3.Де ви у вашому малюнку?
- 4.Який процес відбувається на зображенні?
- 5.Про що можуть сказати кольори? Чи важливо це?
- 6.Яке смислове навантаження несе в собі витвір?
- 7.Між ким і ким відбувається діалог на малюнку?
- 8.Чи вдається їм розуміти один одного?
- 9.Чого не вистачає кожному для повного задоволення?
- 10.Як це можливо задовільнити?
- 11.Висновок.

Техніка «Моя стратегія поведінки у випадках суперечок»

Матеріали: карти онлайн, олівці, білий лист.

Карти:

- 1.Суперечка – це ... (1 к.)
- 2.Моя роль у суперечці ... (1к.)
- 3.Вплив суперечки на мене ... (1 к.)
- 4.У суперечці я готовий ... (1 к.)
- 5.У суперечці я НЕ готовий ... (1 к.)
- 6.Прикрийте очі та уявіть свою суперечку.
- 7.Намалуйте настрої суперечки.
- 8.Опишіть свій настрої.
- 9.Як я можу покращити стратегію суперечок? (1-3 к.)
- 10.Висновок.

Техніка «Емоційні стосунки»

Матеріали: фарби(акварель), лист А3

Інструкція: медитативний вступ. Намалуйте велике коло та вмістіть в його простір ваш емоційний уяв під час медитації.

Питання:

- 1.Назва роботи.
- 2.Напишіть міні історію про ваш малюнок за приблизно такою схемою:
 - де відбуваються події;
 - герої події;
 - який настрої панує;
 - опис проблеми чи її відсутності;
 - що важливого потрібно донести цим малюнком;
 - висновок.
- 3.Висновок по техніці.

Техніка «Стилі виховання»

- 1) Гіперопіка
- 2) Авторитарний
- 3) Ліберальний

4) Демократичний

Питання для чотирьох блоків однакові:

1. Коли я використовую стиль ... , то почуваюсь так... (1 к.)
2. Коли я використовую стиль ... , моя дитина почувається так ... (1 к.)
3. Коли я використовую стиль ... , атмосфера в моїй сім'ї така ... (1 к.)

Гіперопіка	Авторитарний	Ліберальний	Демократичний

Висновок.

Техніка «Ресурсність батьків»

Інструкція: знайдіть у себе в домі 8 предметів, які вам дуже подобаються, з ними вам комфортно. (будь що: одяг, побутові прилади, іграшки та ін..)

Розкладіть їх перед собою в необхідному порядку за бажанням.

Тепер за допомогою карт-онлайн відповідаємо на питання для кожного предмета:

1. Цей предмет підказує мені такий ресурс для батьківства. (1)
2. Маючи цей ресурс , я стаю ... (1)
3. Висновок.

Техніка «Ціннісна система в сім'ї»

Лист формату А4 розділіть на 8 окремих частин. На кожному отриманому листку напишіть 1 важливу для вас цінність в сім'ї.

Розкладіть цінності в порядку важливості (значимості).

Складіть казку, сюжет якої буде таким:

Була у вас гора цінностей, щось трапилось, ви почали губити цінність одна за одною, опишіть детально що ви відчуваєте, коли втрачаєте ту чи іншу цінність, що з вами відбувається без цінностей.

Обговоріть з вашим партнером.

Тепер напишіть казку наново. Тепер ви пустий, і вам завжди чогось не вистачає. Ви починаєте зустрічати цінності одна за одною. Які відчуття наповнюють вас зараз?

Обговоріть з вашим партнером.

Висновок.

Техніка «Мета сім'ї . Шлях яким ми йдемо до мети»

- 1.Дістаньте 1 карту « Я зараз»
- 2.Дістаньте 1 карту « Моя особиста мета»
- 3.Різниця між особистою метою та метою сім'ї в тому, що ... (1 к.)
- 4.В моєму розумінні, мета сім'ї – це...
- 5.П'ять пунктів шляху до здійснення сімейної мети.
- 6.Висновок.

Техніка « Помилочка»

- 1.Помилка – це ...
- 2.Коли помиляюсь, то для інших я ...
- 3.Коли помиляюсь, то для себе я ...
- 4.Визнати свою помилку означає для мене ...
- 5.Мої дії після звершення помилки ... (3 к.)
- 6.Яким чином я можу покращити свої дії після помилки ... (1-3)
- 7.Визнати свою помилку перед дитиною значить для мене ...
- 8.В очах дитини при визнанні своєї помилки, я виглядаю ...
- 9.Що для мене важливіше «бути правим чи щасливим»? (1 к.)

Техніка «Моє Місце». Мандала.

Інструкція: вдих, видих (3 р.)

Ви заходите у великий Дім, чуєте голос свого чоловіка (дружини), йдете на нього. Запам'ятайте де зустріли його(її) в домі, що його(її) оточувало, в

якому настрої він був. Ви лише спостерігач. Тепер ви почули голос дитини та пішли на нього. В якому місці вдома він є? Що його оточує, який настрій має?

Прислухайтесь, чи зве вас ще хтось важливий? Якщо так, то дізнайтесь і про його місце перебування, настрої. Тепер ви йдете за власним голосом та потрапляєте в своє комфортне місце. Що вас оточує, який настрій ?

Намалюйте малюнок в колі. Все що вам відгукується як важливе для відображення.

Питання:

- 1.Розкажіть про ваші зустрічі під час медитації.
- 2.Які емоції супроводжували вас у той момент?
- 3.Де було місце кожного з них?
- 4.Де було ваше місце?
- 5.Як можете прокоментувати місце розташування вашої родини? Чи всім комфортно?
- 6.Чи є щось, що збентежило вас? Що це? Як це можливо виправити?
- 7.Що найбільше сподобалось під час медитації?
- 8.Розкажіть про ваш малюнок.
- 9.Про що він найбільше хоче розказати?
- 10.Чи вдається вам почути посыл підсвідомості стосовно місцязнаходження кожного члена в родині? Про що він?
- 11.Висновок. Що важливого зрозуміли під час техніки?

Техніка «Готовність звернення по допомогу»

- 1.Якщо у мене виникає проблема, то я...
- 2.Я маю можливість звернутись за порадою до ...
- 3.Але зазвичай я роблю ...
- 4.І це має такі наслідки ...
- 5.Моє відношення до психологів, арт-терапевтів, коучей...
- 6.З дитинства мене навчили, що просити про допомогу інших означає ...
- 7.Звернутись по допомогу, означає для мене ...
- 8.Висновок.

Техніка «Правила та табу»

1. Покарати дитину можна такими засобами ... (3 к.)
2. Найбільш прийнятний для мене засіб покарання... (2 к.)
3. В дитинстві мене карали так ... (1 к.)
4. І це вплинуло на мене так ... (1 к.)
5. Тому зараз ... (1 к.)
6. Дитину можна заохочувати такими засобами ... (3 к.)
7. Найбільш прийнятний для мене засіб заохочення ... (2 к.)
8. Батьки заохочували мене так ... (1 к.)
9. І це мало такий вплив на мене ... (1 к.)
10. Тому зараз ... (1 к.)
11. Найголовнішим правилом у вихованні дитини для мене є (буде) ... (1 к.)
12. Найголовнішим ТАБУ у вихованні дитини для мене (є) буде ... (1 к.)
13. Висновок.

Техніка «Роль батьків в соц. інститутах»

1. Підготуйте 3 листи фольги формату приблизно А4
2. З одного листа сформууйте образ «Садочок»
3. З другого листа сформууйте образ «Школа»
4. З третього листа сформууйте образ «Університет».
5. Також підготуйте 2 іграшки: одна, яка символізує дитину, друга символізує вас, як батька(мати).

Спочатку попрацюємо з інсталяцією «Садочок». Розставте за відчуттям де в цьому просторі знаходиться садочок, де знаходитесь ви.

Питання:

1. Поясніть розташування кожного героя. Чи всім комфортно. Яка ваша роль у цьому середовищі?(1) Як відчувається дитина?(1) Як відчуваєте себе ви? (1)
2. Зробіть те ж саме із «школою» та «університетом».
3. В чому різниця між всіма інстанціями?

4.Зробіть висновок.

Техніка «Правила в родині»

1.Родина, що має свої правила виглядає так ... (1 к.)

2.Родина, що НЕ має правил виглядає так ... (1 к.)

3.В моїй сім'ї були такі правила ... (3 к.)

4.3 найважливіших правила, які важливі для мене в моїй сім'ї(3 к.)

5.Мій чоловік (моя дружина) можливо хотіли б такі правила (3 к.) Яке ставлення маєш до цього?

6.Наша дитина можливо хотіла б такі правила (3 к.) Яке ставлення маєш до цього?

7.Висновок.

Техніка «Ролі та обов'язки в сімейному середовищі»

-Робимо пісочно-манний простір; Обираємо героїв; Розставляємо в пісочному просторі.

-Для кожного героя дістаємо по 1 карті з питанням «Цей герой(називаєте його) відчувається в цьому просторі так... (записуєте)

-Для кожного героя оберіть по одному предмету та покладіть поруч із ним на «пісочному» просторі.

-Розкажіть чому саме цей предмет підходить героєві.

-Який сімейний обов'язок може символізувати це предмет?

-Чи може ще хтось із героїв володіти цим обов'язком? Чому?

-За допомогою метафоричних карт запитайте ще раз 7 пункт плану.

-Чи змінилось щось?

-Хто у вашій сім'ї може виступати контролером виконання обов'язків?

(1к.)

-Чому це потрібно чи не потрібно?(1к.) Висновок.

Додаток Д

Ілюстрації до виконаних технік програми

